

Ujvári Hedvig

Max Nordau és Goldziher Ignác levelezésének kontextualizálása II.*

5.

Következő két levelét Nordau öt évvel később, 1920 májusában és júniusában már Londonból írta. Az országváltás a cionista mozgalomban betöltött szerepének tudható be, ugyanis a Balfour-deklarációt követően a szervezet vezetése Londonba tette át székhelyét, ahonnan diplomáciai úton tudtak számára beutazási engedélyt szerezni.

A Londonból írt két levélben fontos téma közös barátjuk, a fiatal orientalista, Abraham Shalom Yahuda tudományos pályájának alakulása. Yahuda már 1897-ben részt vett az első cionista kongresszuson, Nordaut pedig igen érzékenyen érintette, hogy 1920-ban nem választották be javaslatára a mozgalom egyik fontos szervébe, a *Greater Actions Committee*be, noha szakértelmére, főleg az arabkérdésben nagy szükség lett volna. Nordau Londonban – nem túl diplomatikusan – a brit kormánytól félmillió zsidó azonnali betelepítését követelte Palesztinába, amit hamarosan több milliónak kellene követnie. A cionista mozgalom élén álló Chaim Weizmann és Nahum Sokolov kérése ellenére az azonnali kolonizációt és Palesztinában egy szuverén zsidó állam megalapítását sürgette.¹

Az első levél szerint Yahuda közvetítette Nordaunak Goldziher üdvözetét, és egyben beszámolhatott neki a madridi egyetemen őt ért sérelmekről, illetve ezzel kapcsolatosan Goldziher rosszállásáról. Nordau úgy ítéli meg, hogy pesti barátja nem ismer minden részletet, különben máshogy értékelné a történeteket. Yahuda az első világháború alatt Jeruzsálemből ment Madridba, de most odébbállt, amit Nordau érthetőnek nevez, mivel „Yahuda nagy szolgálatot tett, de hálátlanság lett a fizetsége. Spanyolországban sem tudományos, sem személyes jövő nem állt előtte”, és életkoránál fogva megteheti, hogy más vizekre evezzen.

Nordau ezt követően a magyarországi fejleményeket érinti, amelyeket aggodalommal és gondterhelten követ néhány még ott élő barátja miatt. A háborús cenzúra miatt részletekbe nem akar bocsátkozni, de Goldziher a Palesztinába való költözésre kapacitálja: „Teljes szívemből kívánom, hogy jusson arra az

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2020.2.55>

* A tanulmány első részét ld. a *Keletkutatás* 2020. tavaszi számában.

¹ Schulte, *i. m.*, 353–354.

elhatározásra, hogy lakhelyét átteszi Jeruzsálembé. Ott egy szabad zsidó országban lenne, amely Önnek azt a magas rangot kínálná, amely megilleti. Ön lenne a hamarosan megalapítandó egyetem dicsősége és büszkesége. És Ön megbecsülhetetlenül értékes lehetne a zsidó és arab moszlimok (a keresztény sírekekhez nincs és nem is akarjuk, hogy közünk legyen) közötti bizalmas kapcsolat szükségyszerű létrejöttében. Életének szép alkonyát jelenthetné ez. Ön a lelkében keleti ember ... Gondolkodjon el ezen, és alkalomadtán tudassa velem, mit szól a javaslatomhoz.”² Scheiber idézi Goldziher 1920. május 30-án kelt levelét,³ amelyben hazafias okokra hivatkozva utasítja vissza Nordau felvetését, „mivel a szülőföld jelentette rögről való elválás, hazafias szempontok miatt is jelenleg egy nyomasztó áldozattal járó követelést jelentene”. Ez volt az oka, hogy „fiatalabb éveimben ellenálltam, hogy kivándoroljak német és angol egyetemekre”.⁴

A levél további részében a végtelenül elkeseredett, reményvesztett Nordau szólal meg, s benne a Spinoza-idézet⁵ valószínűvé teszi, hogy Goldziher levele is borús hangulatú lehetett. Nordaut a világháború teljesen tönkretette. A francia hatóságok az összes vagyonát lefoglalták, s noha mindent megtesz ennek a feloldására, erre nem sok esélyt lát. Párizsi visszatérése is kétséges. Ugyanakkor az ő korában másutt egy új orvosi praxis kiépítésének valószínűségét – egykorúak lévén – Goldziher maga is meg tudja ítélni. Az újságok, amelyeknek dolgozott, tönkrementek.⁶ Mentsvárat az észak- és dél-amerikai lapokban való publikálási lehetőség jelent. Végül szeretettel gondol Goldziher Vilmosra, aki noha már négy éve meghalt, Nordau még nem tette túl magát fiatalkori barátja elvesztésén.

Néhány hét múlva, 1920. június 18-án írta Nordau az utolsó levelet Goldzihernek, amelyben hosszasan és nagy szeretettel köszönti Budapesten élő barátját 70. születésnapja alkalmából, majd ismét a Palesztinába költözésre buzdítja. Válaszlevelében Goldziher már vélhetően reflektált erre a felvetésre, mivel Nordau megértően ír az ennek ellentmondó érzelmi okokról, a hazasze-

² Scheiber, Max Nordau's Letters, 205.

³ Ennek forrását nem adja meg. Uo.

⁴ Heller Bernát is úgy jellemzi Goldziheret, mint akinek az egyéniségéhez szorosan hozzátartozott a hűség: „Hűsége megindító. ... Hűséges volt hazája iránt. Soha másnak, mint magyarnak nem érezte magát – a magyaron kívül minden más nyelvet idegennek.” Ld. Heller Bernát, Goldziher Ignác. *Múlt és Jövő* (2000/2) 39–40. A kérdéskörre alább még visszatérek. – Nordau egyébként maga is tervezte, hogy családjával Palesztinába költözik, ez csak egészségi állapota miatt nem következett be, de a holttestét 1926-ban átszállították Tel Avivba, ahol régi barátja, a város első polgármestere, Meir Dizegoff mellett nyugszik. Schulte, *i. m.*, 358–359; Anna und Max Nordau, *i. m.*, 333–345.

⁵ *Solamen est* [sic! – a szó felesleges] *miseris socios habuisse malorum*. „A nyomorultaknak vigasztalás, ha bajaikban sorstársaik vannak.” (Aesopus egyik meséjének tanulsága, amely ilyen alakban Spinozánál is olvasható.) Majd így folytatja: „Az Ön számára bizonyára tehát nem vigasz, hogy más emberek nem kevésbé szenvednek, mint Ön.” Ld. Scheiber, Max Nordau's Letters, 206.

⁶ A berlini *Vossische Zeitung*nál a háborús viszonyok miatt 1916-ban megszűnt a munkája. Ld. Anna und Max Nordau, *i. m.*, 278.

retetről, az újrakezdés nehézségeiről, s egyben reméli, hogy hozzáállásával kivívja hazája megbecsülését: „Kedves levele nem lepett meg. Átérezem a helyzetét. A helye minden bizonnyal Jeruzsálemben lenne, de egyben megértem, hogy szíve minden szálával a szülőföldjéhez kötődik, és némileg megijed attól, hogy új környezetben, új feltételek mellett új életet kezdjen. Ez elsősorban érzelmi kérdés, és magam is elég idős vagyok ahhoz, hogy tudjam, értelmetlen az érzelmeket észérvekkel szembeállítani. Csupán teljes szívemből kívánom, hogy hűséges szeretetére hazája méltónak bizonyuljon.”⁷

Nordau ezeket a sorokat úgy írta Goldzihernek, hogy immár negyven éve távol élt Budapesttől. A közös ifjúkor után akár még párhuzamosan alakuló „vándorévekről” is beszélhetünk, hiszen mindketten „terepen” voltak: míg Nordau világlátása európai vándorútja során alakult, addig Goldziher Németországban és a Közel-Keleten készült az általa vizionált, de Eötvös József halála után más irányt vett életfeladatára. A két életút és pályakép további alakulását nagymértékben befolyásolta a két személyiség asszimilációhoz, (nemzeti, vallási) identitáshoz, a polgári fejlődés ellentmondásaihoz való viszonya. Ezek bemutatása után egyértelművé válik a két világtörténelmi választás ellentéte.

Goldziher Ignác élete és pályafutása összefonódott az Osztrák–Magyar Monarchia problémáival, azon belül is a zsidókérdés kelet-közép-európai alakulásával, a nemzeti és polgári fejlődés dilemmáival, a magyar tudományos élet korszakváltásával, majd az antiszemitizmussal. Goldziher ilyen körülmények között próbált magyar zsidó polgár lenni.

A kiegyezést követő időszakban, a polgárosodás évtizedeiben a magyar liberalizmus legfőbb célkitűzése a jogegyenlőségen keresztül a nemzetteremtés volt, amely révén a rendi nemzetfogalom érvényét veszítette, ugyanakkor a nemzeti hovatartozás kérdésének kiélezéséhez vezetett. A nemzetfogalomnak kulturális (nyelvújítás, nemzeti irodalom stb.) és politikai vonatkozásai egyaránt voltak. Utóbbi az ország nemzetiségeinek kollektív jogok helyett inkább személyi jogokat ígért, így akarván meggátolni a kollektív, nemzetiségi mozgalmakat. Ebben a folyamatban a kulturális integráció helyett a kulturális homogenizáció elsőbbsége érvényesült, viszont ez a nemzetfelfogás nem tűrte meg az eltérő kultúrájú magyarság fogalmát, és kulturálisan is jól azonosíthatóvá kívánt tenni mindent, amit magyarnak vélt. A nemzeti identitás nélküli zsidóság ideálisnak tűnt a beolvasztás folyamatában. Problémát jelentett ugyanakkor a zsidó vallás ereje, mivel az a hitbéli kérdéseken túl életvezetési szokásokat is rögzít, azaz egyben a valláson túlmutató kultúra is, így a homogenizáció, a kulturális azonosulás szempontjából nem felel meg. Mivel az 1867. évi törvény nem utal a zsidó vallás recepciójára, így a zsidóság legfőbb kulturális hordozója az egyenjogúságon kívül rekedt. Az emancipáció, illetve asszimiláció, az elmagyarosodás volt a polgárosodás záloga, azaz a saját kulturális normák, szokások feladása jelentette az utat

⁷ Scheiber, Max Nordau's Letters, 206.

a befogadás, illetve az *elfogadás* irányába. A zsidóság jelentős része igyekezett egyre jobban idomulni a magyarsághoz, politikailag, nyelvileg, de életvitelében, szokásrendszerében is, valamint kulturális identitásának feladása révén.⁸

Goldziher kezdettől fogva elutasította a hamis alternatívákat a zsidóság asszimilációját illetően, ez ugyanis két véglet között mozgott: vagy elvtelenül alkalmazkodni az egyéni érvényesülés érdekében az adott kurzushoz, azaz a kapitalizálódás lehetőségeiért elvtelenül beilleszkedni a dzsentroid Magyarországra, vagy ragaszkodni a(z ortodox zsidók által képviselt) gettószemlélet fenntartásához. Goldziher álláspontja szerint – mely egyéni tragédiáját okozta – párhuzamosan kell az európai polgárosodás követelményeit és a judaizmus legjobb hagyományait, azaz a prófétai mozgalmat vállalni, vagyis magyar polgárként akarta a judaizmust etikai mozzanatként megőrizni. Az volt a tét, hogy a zsidóság társadalmi emancipációjával és a polgári nemzetbe történő integrálódásával egyidejűleg a judaizmust a katolicizmushoz vagy protestantizmushoz hasonlóan a magánszférába kívánta utalni, és magyar polgárrá akart lenni.⁹ Goldziher ezen intenciója elfogadhatatlan volt mind magyar, mind zsidó részről.¹⁰

Magyarországon a nemzeti és a polgári fejlődés nem a nyugat-európai modell szerint alakult, így a zsidóság felekezeti elismerése és elmagyarosodása nélkülözötte az ösztönözést és az egyenrangú felek között létrejött paktum ismerveit, mivel a zsidóságnak el kellett fogadnia a nem polgári magyar uralkodó osztály vezető szerepét, és annak minden lényeges kérdésben alá kellett vetnie magát.¹¹

A zsidóknak a magyar tudományos életbe való beilleszkedése sajátos kényszerpályán mozgott, amelynek keretei és határai pontosan rögzítve voltak. Már

⁸ Gerő András, *Zsidó utak – magyar keretek a XIX. században. Liberálisok, antiszemiták és zsidók a modern Magyarország születésekor*. In: *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság*. Szerk. Varga László. Budapest, 2005, 64 skk. McCagg rámutat a zsidó nagytőke és a mindenkori kormánynak szánt tőkeinjekciók, majd az ezt követő „nemesítési hullámok” közötti összefüggésekre 1867-ben, majd 1882–1887 és 1895–1897 között, illetve 1905-ben, 1910-ben és 1914-ben. Ld. William O. McCagg, *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*. (East European Monographs, 3.) New York, 1972, 36, 39, 121.

⁹ Simon Róbert, Adalékok a nemzeti és a polgári fejlődés antinómiáinak és egy tudomány születésének kelet-közép-európai összefüggéseire. In: *Uő, Goldziher Ignác. Vázlatok az emberről és a tudásról*. Budapest, 2000, 66–67.

¹⁰ Simon Róbert, Goldziher Ignác – hetven év múltán. Régi-új problémák és tanulságok. In: *Uő, i. m.*, 216–217.

¹¹ Simon, Goldziher Ignác, 214–215. Goldziherre hatással volt a zsidó felvilágosodás, a *haszkála*, amely felvette a harcot a gettótét ellen, átvette a környezet nyelvét mind a mindennapi élet, mind a liturgia számára. Moses Mendelssohn (1729–1786) lefordította a Tórát németre, valamint radikális reformokat fogalmazott meg a zsidó vallási életben is. A mozgalomnak az antiszemita hullámok vetettek véget Közép- és Kelet-Európában, s ezek nyomán vetődött fel a kíméletlen alternatíva: a teljes asszimiláció vagy a cionizmus. A zsidó reformmozgalom Németországban volt a legsikeresebb, a nyelvi és az életmódbeli asszimiláció jelentős mértékben előrehaladt, valamint megindult a zsidó múlt elfogulatlan feltárása is a Wissenschaft des Judentums megalapozásával.

a kiegészítés előtt többen rámutattak (Kemény Zsigmond, Schwartz Gyula), hogy a magyar tudomány elmarad a nyugati színvonalától, így fordításokra, átdolgozásokra nagyobb szükség van, mint eredeti művekre, továbbá bizonyos tudományágak tanszékei hiányoznak, és a tanárok anyagi megbecsülése sem megfelelő.¹² Eötvös kultuszminiszterként érzékeltte ezeket a hiányosságokat, így a tanárihiány enyhítése és a korszerű tudományos ismeretek megszerzése, valamint az akadémiai színvonal emelése¹³ végett képzett fiatalokat küldött állami ösztöndíjjal külföldre tanulni, akiknek utána anyagi megbecsüléssel járó egyetemi katedrát és tudományos előmenetelt szánt. Ebbe a körbe beletartoztak zsidó ifjak is, Goldziher mellett például Kármán Mór, Marczali Henrik, Alexander Bernát, Bánóczy József. Noha 1867 után az újjászerveződő magyar társadalomban a kulturális-tudományos élet mellett a közigazgatásban és a gazdasági életben is hiány mutatkozott szakemberek terén, a pozíciók betöltése meghatározott elvek mentén zajlott. A hierarchia csúcán a magyarság állt, a rendszer iránti elvárható lojalitás miatt ők nyertek alkalmazást a közhivatalokban. A gazdasági, vállalkozói tevékenység és a tudósi pálya ennél kevesebb társadalmi megbecsüléssel és javadalmazással járt, így azok maradtak a zsidóknak és az egyéb asszimiláltaknak. Az ügyvédi és orvosi pályák, valamint az újságírás is az utóbbiak terepe lehetett.¹⁴

Goldziher a Berlinben, Lipszében, Leidenben, Bécsben, Szíriában és Egyiptomban eltöltött „vándorévei” után 1874-ben ebben a politikai-társadalmi környezetben kívánta megkezdeni tudományos pályafutását, amelyre az eötvösi elképzeléseknek megfelelően készült fel. Eötvös halála után utódjától, Treforttól azonban nem kapta meg a rendes egyetemi tanári kinevezést. „A miniszter álnokul becsapott. Ígéretéből kiderült, hogy *kitervelt* hazugság volt.”¹⁵ Ennek következtében 1876-tól harminc éven át hitközségi jegyzőként kereste a kenyerét. „Már eldőlt, hogy rabszolga leszek. A zsidók meg akartak rajtam könyörülni. Életem szerencsétlensége ez” – jegyzi fel keserűen.¹⁶

¹² Komlós Aladár, *Magyar–zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*. I. *A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket kiegészítette, a fotókat válogatta Kiss József. Budapest, 1997, 169.

¹³ Az Akadémia alig tudta kitölteni a taglétszámot, nem volt elég tudós, ezért kis teljesítményekért is nagy honorárium járt, így például Vámbéry török szótára elég volt az akadémiai levelező tagsághoz. Ld. Komlós, *i. m.*, 170.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Goldziher, *Napló*, 110. Kiemelés az eredetiben.

¹⁶ Uo., 110–111. Ebben a korban a zsidók azt, aki pénzért vállalt valamilyen tisztséget, mélyen alárendelt személynek tekintették, és nemcsak az elvégzetett munka minőségével, hanem az illetőt érő bánásmóddal is éreztették lebecsülésüket, és ezt tudatosították is benne. Ld. Halmos Sándor, Goldziher Ignác pályafutásának fontosabb állomásai. *Remény* 2011/2. <https://remeny.org/remeny/2011-2-szam/halmos-sandor-goldziher-ignac-palyafutasanak-fontosabb-allomasai/> (2020. december 8.).

„Egyetlen utam maradt önmagam felemelésére: a tudomány.”¹⁷ „Így tisztítottam meg magam a mindennapok szennyétől.”¹⁸ Azonban ez sem jelentett megoldást. Goldzihernek magányos figurává kellett válnia a kiegyezés utáni Magyarországon, elszigetelt helyzete szükségképpen vezetett a fokozódó rezignációhoz.¹⁹ Ennek a kezdete 1876-ra nyúlik vissza, mikor drasztikus módon kellett búcsút vennie ifjúkori tudományos álmaitól. A fölkészülés éveiben ugyanis még nagyszabású összehasonlító kultúrtörténeti munkásságot tervezett; ez csapódott le a *Mythos*-könyvben, s ez fejeződött ki abban, hogy az 1870-es évek elején is rendszeresen beszámolt a hazai szakfolyóiratokban (*Budapesti Szemle*, *Nyelvtudományi Közöny*, *Magyar Tanügy*) az Európa-szerte folyó mítosz- és vallástörténeti kutatásokról, a határterületek régészeti kutatásairól.²⁰ Ezt és a legkülönbözőbb területek alapos és egyenrangú művelését adta föl először az 1880-as évek közepén: „Korábban mindazt, ami néprajzzal, őstörténettel, bibliai teológiával, vallástudománnyal, keleti művelődéstörténettel és a rokon tudományokkal valamiféle kapcsolatban állt, szorgosan áttanulmányoztam, hogy szaktudományomban gyümölcsöztessen. Most azonban e szakok rendszeres tanulmányozását háttérbe kellett szorítanom. »A lélek keserősége és a kemény szolgálat miatt«²¹ a tudományoknak jutó rövid időt teljesen az arab filológiára és történelemre, valamint az iszlámra fordítottam.”²²

Magánélete kezdetben jól alakult, boldog házasságban élt 1879-től, de ezt követően négy közvetlen családtagját temette el öt év alatt, majd testvére gyermekeinek gyámjává vált, „ahogy ezt a próféták előírták”.²³ Teljesítőképessége, testi-lelki ereje azonban vészesen fogyott, ezt maga is érezte: „Félő volt, hogy közel a lelki összeomlásom. 1883/4 telén semmit sem kívántam inkább, mint hogy a halál váltson meg emberhez méltatlan életemtől.”²⁴ 1885-re az idegösszeroppanás szélére jutott; lelkileg is vállalta megalázónak érzett helyzetét: „Minél kevésbé tudtam megaláztatásomról szólni, annál jobban kínozott a baj. Majd gyökeret vert bennem a keserű tudat, hogy *megérdemelten* néznek le. Voltak hetek, amikor méltatlannak véltem magam arra, hogy a tudomány tempomába belépjek, mert szótlánul tűröm a megaláztatásokat.”²⁵

Ezt követően vette kezdetét a rezignáció második és végleges fázisa: Goldziher feladja az egészre figyelő, történeti látásmódját, és egyre inkább olyan

¹⁷ Goldziher, *Napló*, 121. Kiemelés az eredetiben.

¹⁸ Goldziher, *Napló*, 141.

¹⁹ Simon szerint (Goldziher, 220.) az 1870-es évektől a századfordulóig a rezignáció kortünet volt Magyarországon.

²⁰ Simon, Goldziher, 221.

²¹ Ezt részletezi: Goldziher, *Napló*, 124–125.

²² Goldziher, *Napló*, 141.

²³ Goldziher, *Napló*, 134.

²⁴ Goldziher, *Napló*, 137.

²⁵ Goldziher, *Napló*, 140. Kiemelés az eredetiben.

filológiai dolgozatokat ír, amelyekben már nem a kialakulás és a valamivé válás folyamatát vizsgálja, hanem egy kisebb metszet elemzését nyújtja.²⁶ Ezzel ugyan véglegesen feladta fiatalkori álmait, de a maga irányában támasztott igényességet nem. Tudományos pályafutása szépen ívelt felfelé, rendszeresen publikált külföldi szaklapokban, az orientalisztika európai szaktekintélyei egyenrangú partnerként tekintettek rá, a szakmai kongresszusok állandó résztvevője volt, az 1889. évi stockholmi rendezvényen kitüntették. Az iszlám kutatás bármelyik nyugat-európai fellegvárában szívesen látták volna professzorként, ezáltal a kor polgári létformája biztosítva lett volna számára. Ő azonban hajthatatlannak bizonyult, nem hagyta el hazáját, maradt (az önként vállalt) belső emigrációnál. Magyar zsidó polgárként akart élni. Hűsége hazája iránt megindító volt, soha másnak, mint magyarnak nem érezte magát – a magyaron kívül minden más nyelvet idegennek érzett.²⁷ Tanítványai közül Heller Bernát jegyezte fel, hogy „amikor 1920 körül valaki »külföldi meghívásnak engedett« (Goldziher), azt mondta nekem: »Kár, hogy megtette; én nem tettem, s bizonytalán ön sem tenné«”.²⁸ Egy másik tanítvány, Somogyi József is hasonló gondolatokat rögzített: „A tudománynak nincs hazája, de a tudósnak kell, hogy hazája legyen.”²⁹ Simon Róbert Goldziher magatartását és világlátását átmeneti jelenségnek nevezi 1848 és az első világháború között. Míg korábban a nemzeti egység és a polgári fejlődés kezdetlegessége akadályozta, hogy a judaizmus a polgári magánszféra részeként leváljon „a közösségileg (etnikailag, életmóddal, a lét minden szféráját átszövő világlátással) gettószerűen elkülönülő zsidóságtól”, utána a kapitalizmus válsága állította döntés elé.³⁰

Honszeretetéről, a hazája iránt érzett hűségéről, kötelességtudatáról a *Napló* is többször tanúskodik. Első ízben akkor adja ennek jelét, amikor „vándoréveit” követően hazatért, de egyetemi tanári kinevezésében nem történt előrelépés. Németországban Fleischer és Ebers³¹ figyelemmel kísérték pályájának alakulását, és miután látták, hogy Trefort részéről nem várható érdemi segítség, mozgósították kapcsolataikat, így mentoráltjuk nyomában kapott állásajánlatot Bécsből és Kairóból. Goldziher azonban minden segítséget a leghatározottabban visszautasított: „Még a gondolatától is irtóztam azonban, hogy elhagyjam hazámat, és kivándoroljak.”³² Nem sokkal később egy minisztériumi beadványában is

²⁶ Simon, Goldziher, 223.

²⁷ Heller, *i. m.*, 40.

²⁸ Idézi Simon, Adalékok, 70.

²⁹ Uo.

³⁰ Simon, Adalékok, 72. Kiemelés az eredetiben.

³¹ Goldziher Németországban Berlinbe, majd Lipcsébe nyert el ösztöndíjat. Utóbbi városban nagy hatással volt rá Heinrich Leberecht Fleischer (1801–1888), az arabisztika németországi megalapítója, valamint Georg Moritz Ebers (1837–1898) egyiptológus. Ld. Goldziher, *Napló*, 53–63.

³² Goldziher, *Napló*, 105.

leszögezte: „Őexcellenciája ígérete alapján, hazafias kötelességemnek megfelelően, minden hidat felégettem magam mögött, és megírtam német barátainknak: immár nincs e világon olyan hatalom, amely engem hazámból elvigyen.”³³

Az 1880-as évek történései révén (Tiszaeszlár, Istóczy antiszemita pártjának színrelépése) világossá vált Goldziher számára, hogy sajátos kísérlete (a magyar, a polgár, a tudós, az etikus vallásosság szimbiózisa) megvalósíthatatlan, egzisztenciálisan mégsem változtatott.³⁴ 1892-ben hosszabban időzik ennél a kérdésnél, *Napló*ában hazaszeretete mellett erős, mély istenhítet³⁵ is megvallja: „Egy álmatlanul és betegen eltöltött éjszakán végre megvilágosodott bennem talányosan boldogtalan életem titka. Miért kellett magam ehhez a gonosz Pesthez láncolnom, miért pattant szét kezem érintésére, mint üres szappanbuborék, minden kivándorlási terv? Miért nem akartam soha komolyan venni, ha barátaim szándéka komolyabb formát öltött? Miért szántam magam mártírsorsra, amely végzetes, és amelyet 17 év óta viselek? Ezen az éjszakán mindezekre a kérdésekre megleltem a kétségtelenül biztos választ. Meglett a titok kulcsa. Nem kételkedhetem benne. Itt *kellett* maradnom, ezen a förtelmes helyen, hogy elhalt húgom gyermekeit, a szegény árvákat védelmezsem, és teljesítsem irántuk kötelességemet. Milyen szerencsétlen lettem volna, ezerszer szerencsétlenebb, mint vagyok, ha távoli országokban ülnék, világhír katedráin, azzal a kínzó tudattal, hogy érdes kezekre bíztam a védtelen, szegény, elhagyott árvákat? Milyen mentséget találhattam volna erre Isten és boldogult szüleim lelke előtt? Hiú becsvágyam kielégítését, vagy azt a lehetőséget, hogy zavaratlanul a tudománynak szentelhessem magam? Vak és lélektelen tudomány az, amelynek csak akkor szentelheti magát az ember, ha megszegi legszentebb kötelességét, és eltaszítja magától az élőket és holtakat! Köszönöm Neked, fenéges és felfoghatatlan Isten, hogy úgy irányítottad életemet, ahogyan irányítani kellett! Sohasem fogok döntéseid ellen lázadozni. Bírói ítéleted bölcs, kegyes és igazságos.”³⁶

Ezeket a gondolatokat veti papírra 1893 szeptemberében, a zsidó óév végén is: „Megvolt az az elégtételelem is, hogy némi eltökéltséggel megszabadulhattam volna itteni életem béklyóitól. Nem tettem. Arra ítéltettem, hogy életfogytiglan e helyen maradjak. Ide bilincsel a kötelesség, amely még mindig fontosabb

³³ Goldziher, *Napló*, 106.

³⁴ Simon, Adalékok, 68.

³⁵ Mély istenhítetnek egyik bensőséges tanúságtétele a *bár micvó*jának 30. évfordulójára írt naplóbejegyzése, miszerint ennek az ünnepnek az „erős védősátra alatt élem az életemet”, választott jelmondata szerint („Megjelentette néked, oh ember, mi légyen a jó, és mit kíván az Úr te tőled! Csak azt, hogy igazságot cselekedjél, szeressed az irgalmasságot, és hogy alázatosan járj a te Isteneddel.” Mikeás próféta könyve 6:8). Ld. Goldziher, *Napló*, 198. *Bár micvó*járól valószínűleg barátainak is többször beszélhetett, mert Yahuda 1924-ben hosszasan részletezi az 1863-ban megült ünnep történéseit. Yahuda, *i. m.*, 586.

³⁶ Goldziher, *Napló*, 171–172. Kiemelés az eredetiben.

egy német egyetemi tanszék kényelménél.³⁷ Decemberben pedig így folytatja: „Elhunyt drágám gyermekeiért most kétszer annyi feladatot kell teljesítenem. Boldogult szüleim árnya kísérjen mindig, és sugallja nekem, mi a kötelességem életem minden pillanatában.”³⁸ Szilveszterkor ismét foglalkozik a kérdéssel: „Hú és szilárd maradtam, sohasem lel rám senki egyebütt, mint ahová engem kötelesség szólít, vagy kötelességeim kötnek. ... e kötelességek teljesítése lesz »kompenzációm«. Más »kompenzációt« nem keresek, és másfélre nem óhajtok lelni. Remélem, hogy gyermekeim, kiket mindig csak erre tanítottam, a kötelességet tartják majd életük értelmének, és nem a földi lét kényelmét. Bár csak még e Földön elnyerné gonoszsága büntetését mindaz, ki a földi javakat komoly kötelességei fölé helyezi, és az erkölcsi és állati-anyagi érdekek összeütkezését csak úgy tudja megoldani, hogy az erkölcsit nyűgző (!) csábításként elveti. Legyen telve napja és éjszakája nyugtalansággal és lelki kinnal, emésszék ezek testét-lelkét, hogy intő például szolgáljon a tapasztalatlanoknak, kik nem tanulták meg, hogyan kerüljenek ki győzedelmesen ily könnyű küzdelemből.”³⁹ 1894 áprilisában Cambridge-ből ajánlanak neki professzori állást 700 font sterling fizetéssel, de ismét nemet mond: „Mindenfelé kitérülnek a szabadulás kapui. Nem a világ az oka, hogy szolgál maradok. De annak kell maradnom.”⁴⁰ Májusban is invitálják még, de hozzáállását nem változtatja meg: „Micsoda szerencsétlenség, hogy szabadulásom megannyi kínálózó útját-módját kurtánfurcsán vissza kell utasítanom. De nem tehetek mást. Ámen.”⁴¹ Bő tíz év múltán, 1906-ban Nöldeke Strassburgban nyugdíjba vonul, utódjának Goldzihert javasolja, amit az egyetem vezetése egyhangúlag el is fogad. Nöldeke tanszékét megörökölni rang, elismerés, ezt Goldziher is rögzíti, akárcsak megmásíthatatlan válaszáat: „Ez olyan megtiszteltetés, amelynél nagyobb a tudomány terén nem érhet. Magyarországról természetesen már nem megyek el.”⁴²

³⁷ Goldziher, *Napló*, 202.

³⁸ Goldziher, *Napló*, 203–204.

³⁹ Goldziher, *Napló*, 205–206.

⁴⁰ Goldziher, *Napló*, 210.

⁴¹ Uo.

⁴² Goldziher, *Napló*, 293. Egyik meghívója (a várhatóan elutasító válasz miatt) a legmagasabb politikai körök segítségével akarta jobb belátásra bírni őt. 1911-ben az újonnan alapított kairói egyetemre invitálták egy szemeszterre filozófiát előadni. „Sok unszoló levél érkezett”, de mivel nemet mondott, diplomáciai úton próbálkoztak az egyiptomiak Ahmed Fuad herceg vezetésével, aki kifejezetten Goldziher megnyerése végett utazott Budapestre 1911 októberében. Goldziher azonban, mint mindig, most is nemet mondott. Indoklása: „Miért? 1875–1905-ig tartó rabszolgaságom ostromsapásnyomait még testemen hordozom, ezekre gondolva érthető, hogy minden szokatlanra képtelen vagyok, semmi máshoz nincs kedvem, csak a napi munkába elmerülni, beleveszni.” Ezt követően levelet kapott gróf Khuen-Héderváry Károly (1849–1918) miniszterelnöktől, mivel az elutasító válasz miatt az egyiptomi herceg kormányzati intervencióhoz folyamodott, majd néhány nap múlva egy államtitkár is jelezte, osztrák részről is kérték, „hogy a Monarchia érdekében bírjon rá az egyiptomi meghívás elfogadására”. Goldziher a hercehcúrat így nyugtázta: „Ilyen hirtelen mekkora érdek személyem körül. Ezt felfedezniök egyiptomi herceg

Goldziher hithű zsidóként, tudósként, hazája polgáraként vélhetően azt tűzte ki szakmai életcélul, hogy Budapesten érjen el sikereket. Ezen cél feladása pedig egyet jelentett volna a kudarccal. Kevésbé elfogadható érv, hogy az árvákat tartotta szem előtt, hiszen testvére gyermekeiről minden bizonnyal egy külföldi egyetem professzoraként is tudott volna gondoskodni, talán jobban is, mint Budapesten. Ballagi Aladár találó észrevétele szerint Goldziher hármasság fogadalmat tett, miszerint „atyái vallásához, családi nevéhez és magyar hazájához hűtlen sosem lesz”.⁴³

Az utolsó, maradásával kapcsolatos bejegyzés szinte hűségének jutalmaként is tekinthető. 1913-ban fia, Károly megnősül, egy „szeretetre méltó, édes leányka, elragadó, minden erénnyel ékes lény” kerül a családba.⁴⁴ „Ő a mindenünk.” A házasságkötés napja pedig „életem máig legboldogabb napja”. Freudenberg Mária (1890–1918) egyiptológus Goldziher múzsájává lesz: „Mióta azonban naponta Mariska lélekfényes szemébe nézek, megnőtt szellemi erőm.” „Jómagamat is megfiatalít fiam szerencsés házassága. Úgy érzem, legalább húsz évvel fiatalabb lettem.”⁴⁵ Goldziher őszét beragyogja menyé jelenléte. Utólag úgy látja, azért kellett itt maradnia, hogy megismerje őt. Minden szenvedése, megaláztatása, kínja hirtelen értelmet nyert: „Mi volt az én látszólag ostoba magatartásomnak Isten által kitűzött célja, annak, hogy nehéz, szomorú évtizedeken, siralmas, sötét, hosszú időn át minden elnyomást és rút mellőzést eltűrtem, konokul ellenállva, amikor olyan megtisztelő módon feltáruztak a menekülés kapui Németország és Anglia felé? Közvetlen indítéknak évekig azokat a kötelességeket tekintettem, amelyeknek megfelelni személyes jelenlétem nélkül is lehetséges lett volna. Most rájöttem a sorsszerű okra. Itt kellett maradnom, isteni sugallat tartott itt, hogy Mariskánkat elnyerhessük. Csakis ezért *kellett* itt maradnom. És ez valóban megérte a fájdalmat, a kint, vesződséget, *ezért* a jutalomért mindent el lehet viselni.”⁴⁶

Budapesti maradását ezt követően még kétszer kommentálta a háború éveiben: „Egyre világosabb, hogy önmagam ellen elkövetett brutalitás volt, minden elszenvedett méltánytalanság ellenére, ragaszkodnom e borzasztó helyhez,

kellett nekik.” Ld. Goldziher, *Napló*, 316 skk.

⁴³ Ballagi Aladár, *Emlékezés Goldziher Ignácra. Élő tanítások*. Cegléd, 1934, 276. Idézi Simon Róbert, Goldziher Ignác. In: Goldziher Ignác, *Az iszlám kultúrája*. I–II. Válogatta, szerk. stb. Simon Róbert. Budapest, 1981, 1076.

⁴⁴ Goldziher, *Napló*, 326.

⁴⁵ Goldziher, *Napló*, 326 skk.

⁴⁶ Goldziher, *Napló*, 329. Kiemelések az eredetiben. Menye azonban 1918-ban spanyolnáthában meghalt. Goldziher döbbenetében elfelejti, hogy *Naplóját* németül vezeti, és december 4-én magyarul jegyzi be ezeket a gyötrelmes szavakat: „Lehullott a fejem koronája. Mariskám áldozata lett a spanyoljárványnak. Ezerfelé hasadt lelkem.” Összeomlik, életkedvét veszti. „A gondviselés ajándéka volt ő számomra, kárpótlás minden elszenvedett fájdalomért. Vigasztaló gondolat volt.” Ld. Goldziher, *Napló*, 373–374. *Naplójába* ezt követően bő fél év múlva jegyzi be utolsó gondolatait.

maradnom.”⁴⁷ Majd a rabbiképző hallgatóinak közönye láttán jegyezte be: „Elkövettem önmagammal szemben azt a bűnt, hogy ezek között az emberek között maradtam, besavanyodva, eltűrve, hogy meresztgessék a szemüket.”⁴⁸

6.

A Nordauval folytatott levelezés kapcsán felvetődik Goldzihernek a (magyar) cionizmussal kapcsolatos álláspontja is. Hamar megtapasztalhatta, hogy a politikai jogegyenlősítő, asszimiláló szándék mellett a zsidókat a polgárosodás folyamatából kizárni akaró antiszemitizmus is jelen van a társadalomban. A korszak zsidóellenes ideológiájának kiindulópontja az volt, hogy a zsidóság nem alkalmas az asszimilációra, gazdasági erejük révén nem riadnak vissza a teljes állami struktúra befolyásolásától, és a magyar nyelv használatára is káros befolyással vannak. Nem tekinthetők másnak, mint nemzetbe épült idegeneknek, asszimilációjuk csak álca, kozmopolitizmusuk révén hazafiság nem várható el tőlük, egyszóval: a zsidók nem válhatnak magyarokká. A honi politikai térben az antiszemita előálltak ajánlatukkal, a disszimilációval, azaz a zsidó kívándorlással. Istóczy Győző 1878. június 24-én vetette fel a törvényhozásban, hogy a kormány tegyen meg mindent azért, hogy létrejöjjön Palesztinában egy zsidó állam.⁴⁹ Néhány évvel később a magyarsághoz tartozás illúzióját egy csapásra megrendítették a tisztaeszlári események, ugyanis a vérvád és a nyomában felcsapó antiszemita megnyilvánulások nem hagytak kétséget afelől, hogy a „csak magyarrá” válás, amely hosszú távon a zsidóság, a zsidó identitás elvesztésének veszélyét rejtette, nem védett meg az antiszemitizmustól.

Goldziher élete utolsó három évtizedében pályájának alakulásában maga is megtapasztalhatta az antiszemitizmus egyre élesebb megnyilvánulási formáit. Két példával személtette:

1892 májusában az Akadémia rendes tagjává választotta; ő volt az egyik első zsidó, aki ebben a megtiszteltetésben részesült, miközben nem adta fel hitét, hű maradt a vallásához. „Elöttem az úgynevezett antiszemitizmus megtorpant” – jegyzi fel, majd így folytatja: „A zsidóság tehát betört az antiszemitizmus igen rossz hírében álló Akadémiára. Jó hitsorsosaimat ez az egyetlen momentum érdekli az egészből.”⁵⁰

⁴⁷ Goldziher, *Napló*, 345.

⁴⁸ Goldziher, *Napló*, 373.

⁴⁹ Gerő, *i. m.*, 66–68.

⁵⁰ Goldziher, *Napló*, 173. Az antiszemita mellett a saját hitsorsosait is ostorozza: „A hazai zsidó tudósok teljesen távol tartották magukat. Úgy látszik, szégyellik egy zsidó elismertetését. Némelyek csökkenteni iparkodtak az eset jelentőségét. Ez a banda mindig méltó marad önmagához.” Ld. Goldziher, *Napló*, 174. A magyar fordításból kimaradt, de az eredetiben ez a mondat is szerepel: „A keresztények megbocsátják nekem, hogy zsidó vagyok, a zsidók nem bocsátják meg

A Tanácsköztársaságot követően, 1919. szeptember 1-jén írt bejegyzése szerint: „Augusztus elsején vad antiszemitizmus kezdődött, amely, igen barbár módon, kiterjedt az egyetemre és az Akadémiára is. Augusztus 18-án az Akadémián rögtönzött válaszbeszédet kellett mondanom Lóczy Lajos antiszemita nyilatkozata ellen. Aug. 30-án benyújtottam lemondásomat az egyébként engem illető prodékánságról. Ezzel egy kellemetlen hajszának akartam elejét venni, amelyet nyilván ellenem is megindítottak volna.”⁵¹

Mindezen történések ellenére a cionizmus politikai és nemzeti eszméi távol álltak tőle. Egykori tanítványa, Yahuda szerint azonban Goldziher számára Palesztina szorosán összefonódott a zsidóság vallásával és jövőjével, a zsidó tudomány, illetve a keleti tudományok számára felállítandó jeruzsálemi centrum gondolata vonzó volt számára.⁵²

Goldziher álláspontja általánosnak mondható, mivel a palesztinai letelepedés és államalapítás eszméje távol állt a jogilag emancipált és többségében már asszimilálódott, patrióta magyar zsidóktól.⁵³ Nézetük szerint a cionizmus ki akarja szakítani a zsidóságot a szülőföldjéről, a hazájából, és le akarja telepíteni a Szentföldre, valamint a vallásossághoz való viszonya is sajátos.⁵⁴ Silberstein-Ötvös Adolf⁵⁵ az első cionista kongresszus előtt az *Egyenlőségben* közölt vezércikke szerint: „Nem magyar talajon fakadt; alig értjük az egész mozgalmat, hozzá csatlakozni nem is fogunk. Nekünk meg van áldott magyar hazánk, nem keresünk ujat. Itt élvezzük a szabadságot, a jogegyenlőséget. Belevontak a közéletbe, a hatalmi faktorok magukhoz fűznek, szeretet, tisztelet környez bennünket, mint mi is szeretjük és tiszteljük a nemzet egészét és egyeseit, mely vallásunkat is, ezt a sokat gúnyolt, üldözött, rágalmazott vallást, ünnepélyesen elismerte, mint egyik magyar vallást. Mi ok indíthatna bennünket arra, hogy édes hazánkból kivágyva, uj, ismeretlen, részben elzüllött, részben műveletlen földön letelepedjünk? ... Nem megyünk többé hazát keresni, földet foglalni. Igaz, hogy az Úristen mély jóságában és bölcsességében, velünk szerződött,

nekem, hogy ... rendes ember vagyok.” Ld. Goldziher, *Tagebuch*, 138. (Fordítás tőlem, U. H.)

⁵¹ Goldziher, *Napló*, 375–377. Még az ősz folyamán megvált akadémiai osztályelnöki tiszttségétől is, utána abbamarad a *Napló*.

⁵² Yahuda, *i. m.*, 585.

⁵³ Schweitzer Gábor, A hazai cionizmus hőskorszaka. Avagy miért (nem) kellett Herzl a magyar zsidóknak? In: *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság*. Szerk. Varga László. Budapest, 2005, 164–165.

⁵⁴ „A magyar cionizmus elsősorban csak piros-fehér-zöld lehet” (Herzl). Schweitzer Gábor, Cionizmus a századelő Magyarországon. In: *100 éves a cionista mozgalom*. Szerk. Bódog Gyula. Budapest, 1998, 42. A vallásos zsidók legfőbb kifogásai: vallástalan a mozgalom, ütközik a messianisztikus tanítással, azaz a szekularizált cionizmus emberi erővel, hatalmi eszközökkel törekszik a Szentföld visszaszerzésére, noha a messiási hit ezt kizárólag Isten művének képzeli és reméli.

⁵⁵ Silberstein-Ötvös Adolf (1845–1899): újságíró, kritikus, esztéta, 1880-tól haláláig a *Pester Lloyd* műkritikusa.

frigyet kötött, hogy hazát ad, ha parancsait megtartjuk. Mi tehát jogosan kérhettünk és kérhetünk hazát Istenünktől, kinek szava örökké érvényes. De soha sehol fényesebben nem bizonyította be hűségét hívőihöz, mint amikor annyi bolyongás után, tejben-mézben fürdő Magyarországon nekünk védő hazát szerzett, melyben hitünket, egyházunkat szabadon kiépíthetjük. Áldott légy, Ur Isten, ki megtartottad örök frigyedet, melyet népeddel kötöttél. Térdre borulunk előtted, hálát rebegeve, hogy megint van édes, szép hazánk, védőhelyünk, királyi várunk. Mert Jeruzsálem királya lett a mi királyunk és Sión vára messze fénylik a Duna partján.”⁵⁶

1903 márciusában Herzl Tivadar levelet írt Mezei Ernőnek, a zsidó közéletben is aktív függetlenségi párti országgyűlési képviselőnek, melyben óva int: „A magyar zsidókról le is mondhatnék, ha tudnám, hogy az antiszemita nyomorúságtól megóvjá őket az ő hazafiságuk. Nem vagyok a nyomorúság spekulánsa. De a magyar zsidókat is utoléri a sors, brutálisan és annál keményebben, minél később, annál vadabban, minél hatalmasabbá válnak majd addig. Ezelől nincs menekvés. Akkor majd szombatot csinálhatnak a patriotizmusukkal.”⁵⁷ Herzl ugyanabban az évben felkereste Bécsben Szabolcsi Miksa (1857–1915), az *Egyenlőség* tulajdonos-főszerkesztője, beszélgetésük témája a magyar zsidók hazafisága, az antiszemitizmus felerősödése és a cionizmus térnyerése közötti összefüggések megvitatása volt. Szabolcsi álláspontja lényegében az előző, diaszpóracentrikus véleményt erősítette meg, miszerint még az antiszemitizmus esetleges hazai felerősödése sem tudná eltántorítani a magyar zsidókat hazafias meggyőződésüktől.⁵⁸

Nordau esetében a választott irány első mérföldkövét nem 1880, azaz végleges párizsi letelepedése jelentette, mivel a folyamat már jóval korábban elkezdődött, akkor, amikor a zsidó Südfeldből Nordau lett. Südfeld Simon Miksa születési anyakönyvi kivonatából kiderül, hogy Nordau a belügyminiszter engedélyével 1873 óta törvényesen viselhetette az eredeti családnév helyett a maga választotta vezetéknevet. Már a visszaemlékezéseiben utalt arra, hogy gyerekefjével is szívesen szignálta ezzel a névvel vagy M. N. jelzéssel a *Poesie, Kunst und Wissenschaft* című havilapban megjelent szözszeneteit, a *Salon der Literatur, Kunst und Mode* című kéthetente megjelenő újságban, valamint az

⁵⁶ Dr. Silberstein Adolf, A sionizmus. *Egyenlőség* 1897. július 11., 1. Két hónappal később, a bázeli kongresszus után ismét kifejti: „Magyarnak nincs más hazája, mint a négy folyam közti tájék és ennél szebb és jobb úgy sem képzelhető kerek e földön. Nekünk megvan hazánk, mi szeretjük ezt a hazát szívből-lélekből, bennünket tehát innen el nem szakíthat semmi.” Dr. Silberstein Adolf, Mennyiben lehetünk mi sionisták. *Egyenlőség* 1897. szeptember 12., 1.

⁵⁷ Herzl Tivadar levele Mezei Ernőnek. Bécs 1903. március 10. Ld. Theodor Herzl, *Briefe und Tagebücher: Briefe 1903–1904*. VII. Bearbeitet von Barbara Schäfer. Hrsg. von Alex Bein et alii. Frankfurt a. M.–Berlin, 1996. 76–77. (Fordítás tőlem, U. H.)

⁵⁸ Schweitzer, A hazai cionizmus, 165–167.

Entre Acte-ban közölt meséit, verseit, irodalmi és színi kritikáit.⁵⁹ Az állam a kiegyezést követő évtizedekben a névváltoztatásokkal kapcsolatban liberális álláspontra helyezkedett: sem korlátozni, sem elősegíteni nem akarta ezeket. A legtöbb kérelemnek helyt adtak, tekintet nélkül a kérelmező szociális vagy etnikai hátterére, felekezeti kötődésére. A névváltoztatásokban az illetékes állami szervek nem tettek különbséget névmagyarosítás és másféle változtatások között, így lehetőség volt magyar nevet idegenre vagy akár idegen hangzású nevet egy másik idegen hangzásúra cserélni.⁶⁰

A névváltozással kapcsolatosan természetesen az a releváns kérdés, hogy milyen motivációk vezérelték a Súd/Feld > Nord/Au (dél/mező > észak/liget) cserét, azaz a megváltozott identitás külső megjelenítésére, illetve a nyilvános önbemutató megváltozására irányuló aktust. Jens Malte Fischer kétségbe vonja a mesterséges területhez kötés téziséit, mivel Nordau fejlődése ennek ellentmond.⁶¹ Christoph Schulte szerint Nordaunak ez a kései átalakulása öntudatos zsidóvá és cionistává egyáltalán nem volt előre programozott, hiszen az önkéntesen Párizsba áttelepült és német nyelven alkotó író csak az antiszemitizmus és Theodor Herzl révén vált cionistává. A névváltozás arra volt hivatott, hogy Nordau a pesti közegben eltitkolhassa zsidó származását. Még mielőtt a cionizmus felé fordult volna, évtizedekig azzal volt elfoglalva, „hogy minden külső megjelenésében a zsidó mivoltára utaló összes nyomot eltüntesse”.⁶² A zsidó Súdfeld megváltoztatása a német Nordaura számára „átértékelést és felértékelést jelentett ... Hiszen a német nyelv Max Nordau írói és írásbeli közléseknél használatos nyelve, nem a szülők jiddise, nem a pesti környezet magyar nyelve.”⁶³ Ez a névválasztás ellenállás mind a zsidósággal, mind a magyarsággal szemben, „egy politikai és világnézeti tett”.⁶⁴

Nordaut iskolásként már érintette az októberi diploma azon rendelkezése, miszerint az oktatás hivatalos nyelve a magyar lett. Az apa, Súdfeld Gábor (Gabriel Súdfeld), aki eddig német nyelven oktató házitanítóként kereste

⁵⁹ Anna und Max Nordau, *i. m.*, 21.

⁶⁰ Karády Viktor–Kozma István, *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest, 2002, 39.

⁶¹ Jens Malte Fischer, *Dekadenz und Entartung. Max Nordau als Kritiker des Fin de siècle*. In: *Fin de siècle*. (Studien zur Philosophie und Literatur des 19. Jahrhunderts, 35.) Hrsg. von Roger Bauer. Frankfurt am Main, 1997, 93–111, főleg 94.

⁶² Schulte, *i. m.*, 25–27.

⁶³ Schulte, *i. m.*, 30. Minden nyomtatásban megjelent dokumentum „Max Nordau” szignálással látott napvilágot. Súdfeldről csak Nordau révén tudunk.

⁶⁴ Schulte, *i. m.*, 37. A zsidók asszimilációs törekvései elsősorban a magyar családnév megszerzésére irányultak. 1867 márciusa és 1868 között 522 ilyen jellegű kérvényt nyújtottak be, 1869–1870-ben már csak 190-et, 1871 és 1875 között pedig ez a szám 146-ra apadt. Ismételt fellendülés a millenniumi évben (1896: 1642 kérvény), majd két évvel később (1898: 6434 darab) volt tapasztalható. Ld. Karády Viktor, *Asszimiláció és társadalmi krízis. Világosság* 34 (1993/3) 55–56.

kenyerét, és a magyar kultúra iránt mély megvetéssel viseltetett, elvesztette az állását, s ezáltal a Südfeld család a megélhetés biztonságát. A magyarosodás folyamatát kulturális és anyagi szempontból egyaránt negatívumként élték meg. Ez a keserűség később visszaköszön Nordau bestsellerében, az *Entartungban* (1892–1893), amelynek vezérgondolata abban áll, hogy a Goethe és Schiller kultúrájától való bármiféle eltávolodás kulturális elfajuláshoz vezet. A magyarokhoz való asszimilálódás gondolata undorral töltötte el Nordaut, aki mindvégig német író akart maradni. Úgy vélte, hogy a névváltoztatással megszabadult zsidó gyökereitől, a magyarságtól való szabadulás módját pedig a megszokott környezet elhagyásában látta.⁶⁵

Nordau viselkedése és cselekedete sokkal inkább kivételként, semmint kora általános tendenciájaként értékelhető. A báró Eötvös József által támogatott 1867. december 17-ei emancipációs törvény a magyar zsidóság asszimilációs törekvéseinek katalizátora volt.⁶⁶ Az 1914-ig terjedő időszakot politikai és gazdasági integráció jellemezte, a zsidóság a gazdasági életben folyamatosan jutott előbbre, lélekszáma 1869 (542 000) és 1910 (911 000) között számottevően nőtt.⁶⁷ Ez a növekedés még jobban érzékelhető a fővárosi zsidó lakosság számarányaiban, amely az említett évtizedekben több mint négyszeresére duzzadt.⁶⁸ 1881-ben a fővárosi zsidóság 59 %-a vallotta a magyart az anyanyelvének, tíz évvel később ez az arány elérte a 75 %-ot.⁶⁹ Karády Viktor az asszimilációt a magyar társadalom és az asszimilálódók érdekközösségének nevezi, amely a zsidóság kollektív biztonságát szolgálta. A liberális gondolkodású nemesség a folyamat támogatását nemzeti érdeknek tekintette, ugyanis az asszimiláció egy olyan társadalmi réteg létrejöttét eredményezhette, amely a nemzeti polgárság feladatait látta el, és a nemzetiségek egyensúlyát a magyarság javára billentette. A nyelvi és kulturális asszimiláció, az elmagyarosodás, az erős nemzeti tudat

⁶⁵ Schulte, *i. m.*, 37–39.

⁶⁶ Az asszimiláció folyamatához ld. Kovács András, *Az asszimilációs dilemma. Világosság* 29 (1988/8) 605–612; Nathaniel Katzburg, *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. (Osiris Könyvtár, Hungaria Judaica, 14.) Budapest, 1999; Gyáni Gábor, *Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben. Valóság* 36 (1993/4) 18–27; Prepuk Anikó, *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Debrecen, 1997; Karády Viktor, *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*. Budapest, 1997.

⁶⁷ Katzburg, *i. m.*, 57. Ugyanakkor utal arra is, hogy a hagyományaihoz ragaszkodó zsidóság ezt a folyamatot inkább szkeptikusan szemlélte, és az emancipációs törekvések okozta megosztottság végül a totális szakadáshoz vezetett.

⁶⁸ Néhány adat: 44 890 zsidó lakost jegyeztek a statisztikák 1869-ben, 70 879-et 1880-ban, majd 203 687-et 1910-ben. Ez százalékos eloszlásban 16,6 %-ot (1869), illetve 23,1 %-ot jelent (1910). Vö. Zeke Gyula, *A budapesti zsidóság lakóhelyi szegregációja a tőkés modernizáció korszakában (1867–1914)*. In: *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. I. (Vallástudományi Kiskönyvtár, 4.) Szerk. Horváth Pál. Budapest, 1990, 163. A zsidóság országos eloszlása (1869: 8,3 %; 1880: 11,3 %; 1910: 22,4 %), valamint a városi zsidóság országos aránya (1869: 29,9 %; 1880: 35,1 %; 1910: 50,8 %) is értelemszerűen növekedést mutat.

⁶⁹ Vö. Kovács, *i. m.*, 605.

megszerzése, a magyar nemzeti államiság iránti lojalitás kialakulása két emberöltőn keresztül zajlott le.⁷⁰ Az asszimiláció és a polgárosodás sikeres folyamata egymással összefüggnek, ami jól érzékelhető a nyelv, a kultúra és a vallás terén mutatkozó összefüggésekben.⁷¹ Karády rámutat az asszimilációs folyamatban rejlő ellentmondásokra is. Bár a beolvadás az első fázisban nagyon gyorsan és alaposan zajlott, a magyar társadalomba való beilleszkedés csak alig történt meg. Így a zsidóság a másságát jóval erősebben őrizhette. A jogi emancipáció ugyan lehetővé tette a társadalmi érvényesülést (értelmiségi pályák, nemesi cím, hivatalvállalás), de a keresztény orientáltságú középrétegek pozícióik megtartásán munkálkodtak. Ezek ellensúlyozása végett a zsidóság úgynevezett „kompenzációs stratégiákat” dolgozott ki. Ezek közé tartozott az „asszimilációs igények túlteljesítése”,⁷² azaz Nordau esetében a német kultúra iránti feltétel nélküli vonzódás.

Nordau 1873-ban, a *Pester Lloyd* bécsi tudósítójaként volt először távol szeretteitől. Ebben az időszakban élénk levélváltás kezdődött közte és húga, Lotti között. Személyesen nem találkoztak, csupán édesanyja kereste fel, de látogatása faskóval végződött, mivel a szülő „provinciális mivolta, jiddise, analfabetizmusa, értetlensége a mondén Béccsel és annak kultúrájával szemben a fiúban szégyenérzetet váltott ki”.⁷³ Nordau leveleiben Falk lapját, a *Pester Lloydot* „Provinzblatt”-nak nevezi, amely Bécsben sohasem fog feltűnést kelteni, Pestet magát pedig „Provinzstadt”-nak aposztrofálja, ahol neki már nincs maradása. Néhány hónappal később az általa oly nagyon respektált bécsi *Neue Freie Presse* által kínált pesti levelezői állást sem fogadta el.

Először 1876-ban, majd véglegesen 1880-ban telepedett le Párizsban. Előtte azonban közzétett egy hosszabb írást a *Gartenlaube* című nagy példányszámú lipcsei lapban annak kapcsán, hogy a német helyett a magyar lett a hazai elemi és középiskolák oktatási nyelve. Az, hogy a lap az antiszemitizmus vezető lapja volt Németországban, nem zavarta.⁷⁴ Az írás első változata *Deutschenhetze in Ungarn* címmel annyira éles volt, hogy a szerkesztőség – üzleti szempontokat

⁷⁰ Az asszimiláció több fázisban ment végbe. Az első a letelepedési fázis, amelyben a nyelv és az identitás lényegében változatlan maradt. A másodikban a kulturális és a nyelvi integráció zajlott, de még jelen volt a kettős kötődés, és csak a harmadik szakaszban történt meg a tényleges asszimiláció. Vö. Bibó István, *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In: *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*. Szerk. Hanák Péter. Budapest, 1984, 135–294.

⁷¹ Karády, *Asszimiláció és társadalmi krízis*, 35–36. Szekfű Gyula éppen a vallási és kulturális különbségekben, valamint a zsidó életmód sajátágaiban látja az elidegenedést, a különválás okát a keresztény társadalomtól. Ld. Gyáni, *i. m.*, 19–20.

⁷² Karády, *Asszimiláció és társadalmi krízis*, 38–40.

⁷³ Schulte, *i. m.*, 59.

⁷⁴ A *Gartenlaube* című családi hetilap 1853-tól jelent meg Lipcsében. 1875-ben mintegy 375 000 példány fogyott belőle, főleg Németországban és a Monarchia területén. Ld. Lipták Dorottya, *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága*. Budapest, 2002, 58–66.

szem előtt tartva – nem vállalta a közlését, mivel tartottak a lap magyarországi betiltásától. Ezek után Nordau mérsékelte a hangnemet, és így jelenhetett meg a *Die Deutschen in Ungarn* című írás „Ein Deutsch-Ungar” aláírással. A cikk a magyarországi németek történetének hosszas ismertetése után arra a következtetésre jut, hogy a német nyelv és kultúra történetileg és jogilag teljes mértékben legitim Magyarországon, így az 1861 óta tartó magyarosítási folyamatot botrányosnak tartja. Kitér arra is, hogy az atrocitás az oktatáson túl a pesti német színházak is érinti, mivel azt a bezárás fenyegeti. A hétköznapi életet is megkeseríti a folyamat, mivel a hivatalokban a nyelvproblémák miatt sokaknak tolmács segítségét kell igénybe venniük. Ehhez társul még a „szociális terror”: a magyar lapok kíméletlenül pellengérré állítják azokat a kereskedőket, akiknek német nyelvű a cégtáblájuk, és lekicsinylően írnak azokról az egyesületekről, családokról, ahol a társalgás nyelve a német. Nordau az egész nyelvkérdést úgy értékeli, hogy a magyar szellemi életet és a közéletet nagy kár érte ezáltal. Intelme: amennyiben Magyarország nem marad kétnyelvű, hanem a külföld számára nehezen érthető magyar nyelv mellett dönt, olyan elszigeteltségbe sodorja magát, amelynek következtében elveszti a kapcsolatot az európai közösséggel, az európai kultúrával, és nem marad más hátra, mint az ázsiai viszonyokba való süllyedés. Szerinte a németiség tartotta eddig a magyarságot Európában, és az egynyelvűség a magyarság vesztét jelenti. Ő maga nem látta a maradását, jövőjét egy ilyen országban, így számára az egyetlen lehetséges kiút az emigráció maradt.⁷⁵

Arra nézvést, hogy miért részesítette előnyben a Szajna-partot, csak hipotézisekkel szolgálhatunk. A város mellett szólt annak anonimitása, kozmopolita jellege, vallási semlegessége és nem utolsósorban az, hogy Nordaut szűk családján kívül senki és semmi nem emlékeztette zsidó származására, itt igazán „német író” lehetett.⁷⁶ Az is érvként szolgálhatott, hogy a párizsi társadalomban – származástól függetlenül – minden tehetséget irigylésre méltó tisztelet övezett. Németek gyakran tartózkodtak itt hosszabb-rövidebb ideig, és mint a német zsidó értelmiséget általában, a liberalizmus híveiként és a tanult polgárok között tartották őket számon.⁷⁷ Heinrich Heine Franciaországról alkotott képe esetében a politikai ideák mellé hedonizmus, életkedv és erotika is társult, és nem utolsósorban „a politikai elszántság, a remény, hogy a költészet valóban megváltoztatja a valóságot, ami annyit tesz, hogy francia (republikánus) viszonyokhoz vezethet”.⁷⁸ 1750 óta a külföldi írók elsősorban a Róma–Párizs–

⁷⁵ Schulte, *i. m.*, 93–96.

⁷⁶ Schulte, *i. m.*, 27.

⁷⁷ Gerhard R. Kaiser, „Vulkan”, „Feerie”, „Lusthaus”. Zur deutschen Berichterstattung aus Paris zwischen 1848 und 1884. In: *Rom–Paris–London. Erfahrung und Selbsterfahrung deutscher Schriftsteller und Künstler in den fremden Metropolen.* (Germanistische-Symposien-Bände, 8.) Hrsg. von Conrad Wiedemann. Stuttgart, 1988, 480–481.

⁷⁸ Thomas Lange, *Zwischen Gott und Teufel. Das Frankreichbild deutscher Schriftsteller im*

London triászra fókuszálnak, „mivel csak ezek jelentenek igazi alternatívát a saját állapotokhoz képest, csak ők tűnnek mítoszképesnek, csak ők jelentenek kihívást valamiféle önpróbatételre”.⁷⁹ Azok számára kínálnak menedéket, akik „saját viszonyaik kicsinyessége, hivatásuk béklyói és szellemi izoláltságuk elől menekülnek”. Ez a három város, kinőve a barokk fővárosok és nagyvárosok – Szentpétervár, Madrid, Nápoly, Velence, Bécs, Berlin, Drezda – típusából, „egy minőségileg új megjelenési formát” mutat. Egy imperialista világáros követelményeinek azonban csak Párizs és London felel meg. A német városok a mentalitástörténeti változással nem tudtak lépést tartani, ami markáns különbséghez vezetett „nyugati közösségi és német individuális kultúra, illetve nyugati metropolisz és német provinciális szellem között”.⁸⁰ Noha a német írók mint „provincmenekültek” érkeztek a metropoliszokba, műveltségük, kompetenciájuk, intellektusuk vitathatatlan volt. Ezekre a hozott szellemi javakra sokan „mint az idegen földön való létjogosultságuk igazolására tekintenek”, sokak számára „valóságos védőpajzsként szolgál annak kiszámíthatatlanságával szemben”.⁸¹

Nordau esetében pozitívként említendő a szabadúszó újságíró számára kínáló számtalan munkalehetőség, valamint – orvos lévén – a párizsi orvosi kar nemzetközi híre. Orvosi tanulmányait még nem tekintette befejezettnek: tervezte egy orvostudományi disszertáció megírását, és szeretett volna az orvostudományi antropológiában elmélyülni. Utóbbi területnek ekkor még nem volt magyarországi specialistája, sem önálló tanszéke.⁸² A párizsi tartózkodáshoz Lenhossék József professzortól kapott ajánlólevelet, aki többet nem tudott tenni Nordauért, mivel a kért ösztöndíjat nacionalista szemléletű kollégái nem ítélték meg neki állítólagos magyarellenes kijelentései miatt.⁸³ Az elutasított ösztöndíjkérelem azt jelentette, hogy nem kívánták támogatni további orvostudományi pályafutását, azaz a pesti orvostudományi karon nem látták volna szívesen kolégaként az immár befutott újságírót.

französischen Exil. In: *Fiktion des Fremden. Erkundung kultureller Grenzen in Literatur und Publizistik*. Hrsg. von Dietrich Hart. Frankfurt am Main, 1994, 83–112.

⁷⁹ Conrad Wiedemann, „Supplement seines Daseins”? Zu den kultur- und identitätsgeschichtlichen Voraussetzungen deutscher Schriftstellerreisen nach Rom–Paris–London seit Winckelmann. In: Wiedemann, *i. m.*, 9.

⁸⁰ Wiedemann, *i. m.*, 9–10. Nordau a *Pester Lloyd*-ban hat tárcalevelet közölt utazásairól ezekben a hónapokban, amelyek alapján jól körvonalazható Berlin-képe, s cáfolható az a tézis, miszerint élete folyamán többször is komolyan foglalkozott az ottani végleges letelepedés gondolatával. Idővel a szellemi pezsgést mutató Berlint Párizsra konvertálta. Ld. Ujvári Hedvig, *Pest és Bécs után, Párizs előtt*. Max Nordau Berlin-képe. In: *Uő, Identitások és kommunikációs csatornák*, 91–106.

⁸¹ Wiedemann, *i. m.*, 14.

⁸² Schulte, *i. m.*, 80. Életrajzi visszaemlékezéseiben ugyanakkor arról ír, hogy el kellett volna fogadnia 1876-ban a Pesten felkínált tanszéket. Ld. Anna und Max Nordau, *i. m.*, 103.

⁸³ Schulte, *i. m.*, 40.

Noha rendszeres jövedelemmel nem rendelkezett, Nordau 1876-ban anyjával és hűgával mégis Párizsba költözött. Mivel a bécsi *Neue Freie Presse* nem tartott igényt párizsi tudósításaira,⁸⁴ ezért a *Neues Pester Journal*nak,⁸⁵ valamint egy frankfurti és egy götebogi lapnak küldött tárcaleveleiért kapott honoráriumából tartotta el családját. Orvostudományi pályája azonban jól indult: hospitált Jean Martin Charcot⁸⁶ professzornál, aki pszichiátriai kezelése révén azzal vált világhírűvé, hogy hisztériás eseteket hipnózisban gyógyított. Nordau emellett több kórházban is dolgozott, majd egy nőgyógyászati magánklinikán elég gyakorlatot szerzett ahhoz, hogy elgondolkodjon azon, hogy újságírói pályáját feladva nőgyógyászként kezdjen el praktizálni. Erre rövid ideig Pesten is alkalma nyílt 1878-as hazatérésekor. 1880-ban azonban családjával végleg Párizsban telepedett le, két év múlva pedig megvédte már említett doktori értekezését. Témavezetője és a szigorlati bizottság elnöke Charcot professzor volt, ami nagy kitüntetést jelentett Nordau számára.

7.

A levél⁸⁷ további részében Nordau csak Yahudáról ír, az őt ért spanyolországi méltánytalanságokról. Goldzihernek igyekszik ezt a spanyol néplélekkel⁸⁸ magyarázni: a kezdeti hatalmas lelkesedés, fellángolás után jön az érdeklődés teljes elvesztése. Nordau, aki sokáig közvetlen közelről figyelhette Yahuda pályájának alakulását, nem is a tudományos élet szereplőit, sokkal inkább a kormányzat oldaláról megmutatkozó közönyt és érdektelenséget rója fel: „Ami Yahuda barátunkat illeti, engedje meg, hogy néhány szóban felvilágosítsam Önt. Spanyolországban öt évig a legbizalmasabb viszonyban voltam vele. Közvetlen tanúja voltam a munkáinak, küzdelmeinek, sikereinek, reményeinek és csalódásainak, és ezek ismeretében biztosan állíthatom: azok, akik számára Ön annyira melegen ajánlotta, madridi érkezésekor a legszívélyesebb fogadtatásban részesítették. De ők spanyolok. Nem tudom, hogy Ön tisztában van-e azzal, ez mit jelent. Az első találkozáskor a spanyol csupa tűz. Már a szóhasználata

⁸⁴ Később Herzl Tivadar közbenjárása révén rendeződött a viszony, és Nordau a feuilleton (tárcarovat) kedvelt szerzőjévé vált.

⁸⁵ Ujvári, *Dekadenzkritik*, 171–245.

⁸⁶ Jean Martin Charcot (1825–1893) korának leghíresebb neurológusa volt, a világ minden tájáról jöttek hozzá betegek, és számtalan koronás főt kezelt személyi orvosként. Egyetemi előadásai eseményszámba mentek, szalonja pedig a társadalmi élet fontos színtere volt. Ld. Schulte, *i. m.*, 109–112.

⁸⁷ 1920. június 18-án Londonból írt utolsó levele.

⁸⁸ Nordau a spanyol élet és lélek jó ismerője volt, több alkalommal is írt a szívéhez oly közel álló spanyol viszonyokról a *Vom Kreml zur Alhambra* (1880) című, kultúrkritikai írásait tömörítő kötetében.

meghatározza, sőt kényszeríti őt, hogy fenntartások nélkül az Ön rendelkezésére álljon, házáat, vagyonát, majdhogynem feleségét és gyermekeit és magát is felkínálja. Ennek a testvéri szeretetnek a túltengése és a szenvedélyes áldozatvállalás két, maximum négy hétig tart. Utána a tűz teljesen kialszik, a láng elül, és aki az imént még annyira szerelmes volt magába vagy annak tűnt, már nem ismeri, hacsak nem fűződik személyes, anyagi érdeke a kapcsolattartáshoz. Ez volt a helyzet Yahuda első ismeretségeit illetően. A legcsekélyebb dolgot sem tették meg érte. Némelyek titokban akartak ártani neki. Csak amikor nélkülük, bizonyos esetekben ellenük győzedelmeskedett, akkor álltak ismét mellé, hogy a sikerét saját érdemüknek tudhassák be, és elhitessék vele, hogy azt nekik köszönheti. Azok, akik keresztülvitték, hogy Yahuda tanszéket és annak élére meghívást kapjon, akik akadémiai taggá választották, és számára szemináriumot szerveztek a Centro de estudiosban, teljesen mások voltak; ötéves tevékenysége során nekik nem okozott csalódást. Ők voltak az elsők, akik belátták és sajnálták, hogy a kormány nem akarta vagy nem volt képes azokat a feltételeket megteremteni, amelyek Yahuda számára lehetővé tették volna, hogy nemcsak a tudományos, hanem a politikai és szervezési képességeinek is a legjavát nyújthassa, és hálásak voltak neki azért, amit a kedvezőtlen körülmények és nagy nehézségek ellenére Spanyolországban és Spanyolországért tett.”⁸⁹

Yahuda, Goldziher és Nordau kapcsolatának feltérképezéséhez ismét egy hosszabb kitekintés szükséges.

Az orientalista és kéziratgyűjtő Abraham Shalom Yahuda (1877–1951) Jeruzsálemben született.⁹⁰ Jómódú családja apai részről Bagdadból származott, az 1850-es években települtek át Palesztinába. Yahuda elmondása szerint nagyapja és apja Indiában születtek, majd brit állampolgárokká váltak.⁹¹ Anyai részről német (askenázi) felmenői is voltak. Képzésében fontos szerepet vállalt 13 évvel idősebb fivére, Isaac Benjamin Ezekiel.⁹² 18 éves kora előtt már két önálló kötettel jelentkezett. Egyetemi tanulmányai során, 1895-től több német nagyvárosban megfordult, így Heidelbergben és Strasbourgban; doktori disszertációjának témavezetője Theodor Nöldeke volt. Egyetemi éve alatt ismerkedett meg Goldziher Ignáccal,⁹³ és Max Nordauval való kontaktusa is ekkor kezdő-

⁸⁹ Scheiber, Max Nordau's Letters, 206–207.

⁹⁰ A rendkívül összetett és szerteágazó pályaképből csak a levelek kontextualizálása szempontjából releváns vonatkozásokat tárgyalom 1920-ig.

⁹¹ Allyson Gonzalez, Abraham S. Yahuda (1877–1951) and the Politics of Modern Jewish Scholarship. *Jewish Quarterly Review* 109 (2019/3) 407, 410.

⁹² A nyelvész, kéziratgyűjtő, könyvkereskedő Isaac Benjamin Ezekiel Yahudát (1863–1941) szintén jól ismerte Goldziher, leveleztek is.

⁹³ A szakmai-baráti kapcsolatra Goldziher is utal a *Naplójában*. Az 1905. augusztus 28-án kelt bejegyzése szerint Goldziher július 16–25. között Westerlandban tartózkodott, „ahová túlfeszült idegállapotom miatt tengerparti üdülésre dirigáltak. ... A derék dr. Yahuda ragaszkodott hozzá, hogy felkeressem, és egész syli tartózkodásom alatt hűségesen velem maradt, noha saját egészségi állapota más kúrát igényelt volna, éppenséggel megtiltva a tengerpartot. De hát vannak

dött: Németországban kapcsolatba került a cionista mozgalommal, majd részt vett az 1. cionista kongresszuson, ahol Nordau elkötelezett hívévé vált.

1904-től egy évtizeden át a berlini Hochschule für die Wissenschaft des Judentums oktatója volt,⁹⁴ de már ebben az időszakban felmerült a neve a madridi egyetemen alapítandó rabbinikus nyelv és irodalom tanszék kapcsán, amelyet a zsidó tudományok első modern kori professzúrájának szántak. Az, hogy az Universidad Central de Madrid zsidó tanár kinevezését mérlegelte, azért is volt kuriózum, mert címzetes egyetemi tanári rangnál zsidó tudós ez idő tájt még nem vitte többre.⁹⁵

A tanszékalapítási szándékban határozott intellektuális és politikai feltételek játszottak szerepet, mivel Spanyolországban egy új politikai irányvonal bontakozott ki, főleg a marokkói protektorátus⁹⁶ alapítása révén. Ez az új berendezkedés oktatási intézmények kreálását is maga után vonta, amiben a szomszédos, növekvő geopolitikai befolyással bíró Franciaország⁹⁷ is segédkezett. A tudományosság fontos szerepet játszott Spanyolország kolonizációs politikájában, mivel a marokkói zsidók támogatását meg akarták nyerni gazdasági és területi törekvéseik számára. Yahuda ilyen történések közepette bukkant fel jelöltként. A spanyol állam olyan személyben gondolkodott, aki kurzusokat tud tartani a zsidó élet és a középkori ibériai zsidóság témakörében, valamint az ezekhez kapcsolódó alapvető kutatásokban is otthonosan mozog; további elvárás volt a jelölttel szemben zsidó témájú ismeretterjesztő előadások meghirdetése is. A spanyol állam ezzel a kínálattal egyrészt spanyol diákokat kívánt megnyerni, másrészt marokkói zsidókat az új protektorátusban, ahol becsléseik szerint mintegy 25 ezer szefárd zsidó élt (és a franciák már létrehozták a maguk intézményeit).⁹⁸ Az ideális jelölt spanyol vagy még inkább szefárd háttérrel kellett, hogy rendelkezzen; mindezek a követelmények összhangban voltak a spanyo-

hűséges emberek. Ez az ázsiai is egy közülük.” Goldziher, *Napló*, 291–292. – Yahuda Goldziher fiával, Károllyal élete végéig baráti kapcsolatot ápolt, Goldziher halála után pedig fontos szerepe volt abban, hogy a mintegy 6000 kötetes könyvtára a Zsidó Nemzeti és Egyetemi Könyvtárba került 1924-ben.

⁹⁴ Az, hogy a zsidó tanulmányok megjelenhettek a korabeli felsőoktatásban, egyet jelentett azzal, hogy a zsidókra az európai civilizáció teljes jogú résztvevőiként tekintettek, ami végső soron a teljes emancipációhoz vezetett. Ld. Gonzalez, *i. m.*, 410.

⁹⁵ Gonzalez, *i. m.*, 407.

⁹⁶ Ld. többek között J. Nagy László, *Spanyolország és Marokkó. Világtörténet* (1985/3) 61–68; Harsányi Iván, *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőjében*. Pécs, 2006, 22–40; Marokkó politikatörténetéhez ld. Ferwagner Péter Ákos, *A marokkói politikai pártok II. Hasszán uralkodása idején*. In: *Az átmenet egyensúlya. Szilágyi István 60 éves*. Szerk. Ferwagner Péter Ákos–Kalmár Zoltán. Budapest, 2010, 195–232.

⁹⁷ Protektorátusai: Algéria (1830), Tunézia (1881), Marokkó (1912).

⁹⁸ Gonzalez, *i. m.*, 412. A szefárdizmus történetéhez ld. Maite Ojeda-Mata, *Modern Spain and the Sephardim: Legitimizing Identities*. Lanham–Maryland, 2017; továbbá Alisa Meyuhás Ginio, *Between Sepharad and Jerusalem: History, Identity and Memory of The Sephardim*. (The Iberian Religious World, 1.) Leiden–Boston, 2015.

loknál jelentős filozofardizmussal. Ezen irányzat támogatói úgy vélték, hogy a zsidó – nem utolsósorban gazdasági – jelenlét jelentheti az ország újjászületését, és egyrészt kijavíthatja azt a hibát, amelyet a spanyolok a mintegy 400 évvel korábbi kiutasításukkal elkövettek, másrészt gyógyírként szolgálhat az 1898. évi spanyol–amerikai háborúban elszenvedett területi veszteségeikre is.⁹⁹

Yahuda neve rendre felmerült Asín,¹⁰⁰ a madridi egyetem professzora és Goldziher, a modern iszlámtudományok megalapítója közti beszélgetések során; Goldziher többször is nyilvánosan dicsérte Yahuda munkáit. *Napló*jába 1913 májusában¹⁰¹ az alábbiakat jegyezte be: „11-én az itteni spanyol konzul átadta nekem Miguel Asín Palacios madridi professzornak a spanyol kormány által hozzá eljuttatott 3-iki levelét, amelyben felkér, hogy

1. ajánljak megfelelő tanerőt a madridi egyetemnek rabbinikára, aminek oktatását be akarják vezetni;

2. inauguráljam ezt az új tanágot a spanyolországi zsidó irodalomról szóló előadásorozattal; tegye ez ünnepélyessé a kezdeményezést.”

Egy nappal később így folytatta: „Yahudát ítélem a Gondviselés predestinálta szefárdjelöltnek, és azzal a kérdéssel fordultam hozzá, hogy vállalná-e ezt a tiszteletet. Az 1492-es bűn tehát 1914-ben a tudomány által nyer kiengesztelést.”¹⁰²

Goldzihernek nagyon tetszett a tanszékalapítás ötlete, és sürgette Yahudát, hogy forduljon a spanyol filozofardizmus felé, mivel nagy jelentőséget tulajdonított neki. Olvasatában „ami a zsidónak megadatott a vallási kultúrában, az mind szefárd eredetű. Minden Halevire és Maimonidesre épül. Mendelssohn elképzelhetetlen e kapcsolódás nélkül.” Yahudát arra biztatja, hogy váljék „a szefárd reneszánsz élharcosává”.¹⁰³ Goldziher már évekkorábban is biztatta fiatalabb pályatársát, hogy vállaljon szerepet a formálódó kairói egyetemen, de a tárgyalások az első rektorral (majd későbbi I. Fuad szultánnal) nem vezettek eredményre, mivel utóbbi kifogásolta, hogy Yahuda a hébert is be kívánta emelni az oktatandó sémi nyelvek közé.¹⁰⁴

De mi predestinálta Yahudát erre a pozícióra? Yahuda egyedülálló jelensége volt a német keletkutatásnak, nem szokványos identitással: Palesztinából származott, bagdadi háttérrel, erős jeruzsálemi és szefárd kötődéssel; mindez érződik a zsidó modernizációval, a cionizmussal és a zsidó–arab kérdéssel foglalkozó írásaiban, gondolkodásmódjában. Tudományos életrajza hasonlít a korszak többi német–zsidó orientalistáéhoz. Yahuda is a keletkutatás német műhelyeiben folytatta tanulmányait, amelyek a keleti stúdiumokat az iszlám és a zsidó

⁹⁹ Gonzalez, *i. m.*, 413.

¹⁰⁰ Miguel Asín Palacios (1871–1944): katolikus pap, iszlamológus, az arab nyelv professzora Madridban.

¹⁰¹ Goldziher, *Napló*, 325.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Gonzalez, *i. m.*, 414.

¹⁰⁴ Uo.

tanulmányok metszéspontjában helyezték el, így kutatásaiban a zsidó–muszlim világ és a héber–arab nyelvi és kulturális kapcsolatok álltak a középpontban.¹⁰⁵

Yahuda tudományos gondolkodására többek között hatással volt a *haszkála*, a Wissenschaft des Judentums, az arab al-Nahda („arab ébredés”), a török politikai és kulturális reformáció, a Tanzimat és a szefárd intellektuális körök. Kutatói megközelítésének és politikai aktivitásának középpontjában a zsidó kultúra és történelem modernizációjáról való gondolkodás állt, ezeknek a zsidó életre Európában és Palesztinában gyakorolt hatását vizsgálta. Hangsúlyozta a zsidó–muszlim hagyományokhoz és az évszázadok óta kifejlődött zsidó–arab kultúrához való visszatérést, mivel ebben látta a héber és a zsidó kultúra, valamint a palesztinai zsidó élet felfrissítésének a lehetőségét. Érvelésében elmosza a tudományos és a politikai diskurzusok közötti határokat: számára az arab és az iszlám források fontossága a zsidó és a héber filozófia és költészet megértésében nemcsak tudományos érveken alapult, hanem legalább ennyire fontosnak tartotta a politikai tényezőket is, melyek a cionizmushoz és a zsidók Szentföldre való visszatéréséhez kapcsolódtak.¹⁰⁶

A spanyol zsidók kulturális öröksége termékeny talajt jelentett a modern zsidó kultúra és identitás kialakulásában. Heinrich Graetz (1817–1891), Moritz Güdemann (1835–1918), Leopold Zunz (1794–1886) és más zsidó történészek számára a muszlim Spanyolország olyan történelmi modellt testesített meg, amelyet zsidó kortársaik számára is követendőnek ajánlottak. A zsidó felvilágosodás egy fontos momentumát az igazolás volt, hogy ők az európai kultúrához és társadalomhoz tartoznak; azon értelmiségiek, akik a muszlim Spanyolországot csodálták, abból a premisszából indultak ki, hogy a zsidó modernizációs folyamat elkerülhetetlenül a nyugati kultúra és az európai civilizáció irányába mutat.¹⁰⁷

Ismar Schorsch ezt a jelenséget a szefárd főlény koraként írja le, olvasatában „az iszlám civilizáció megtermékenyítette a judaizmust a hellén világ filozófiájával és tudományosságával, és ez a kapocs lényegesnek bizonyult a 19. századi zsidóság elnyugatosodási folyamatában. A szefárd misztika az emancipált zsidók számára nemcsak az önérzet forrása és a lázadás eszköze volt, hanem képessé tette őket a német kultúrával közös klasszikus örökség újrafelfedezésére. Ez egyrészt a zsidó megfelelője volt annak, ami néhány történész értelmezésében »a görögök uralma a német felett«. ... egy művelt német zsidó valószínűleg úgy

¹⁰⁵ Yuval Evri, Return to al-Andalus beyond German–Jewish Orientalism. Abraham Shalom Yahuda’s Critique of Modern Jewish Discourse. In: *Modern Jewish Scholarship on Islam in Context. Rationality, European Borders, and the Search for Belonging.* (Studia Judaica, 108.) Ed. by Ottfried Fraisse. Berlin, 2019, 337–354.

¹⁰⁶ Evri, *i. m.*, 337–338.

¹⁰⁷ Evri, *i. m.*, 338–339.

tisztelte a szefárdizmust, mint Wilhelm von Humboldt a görögöket. ... Paradox módon az iszlámmal való kapcsolat tette a zsidóságot a nyugati világ részévé.”¹⁰⁸

Az Európában képzett tudósok érdeklődése a szefárd örökség iránt a 19. század második felében tovább mélyült, kutatásuk középpontjában az örökség nemzeti és héber dimenziója állt, ugyanakkor az arab nyelv és kultúra spanyolországi zsidó szerzőkre gyakorolt jelentős hatását nem vizsgálták. Az arab (főleg a judeo-arab) műveket figyelmen kívül hagyták, még az olyan horderejű zsidó munkák is, melyek eredetileg arab nyelven íródtak (Yehuda Halevi, Maimonides), inkább héber fordításban terjedtek, miközben az eredeti arab szövegeknek alig szenteltek figyelmet. Kortárs történészek ezt azzal magyarázzák, hogy e magatartás egy szélesebb trend részeként értelmezendő, mely a judaizmus és a Kelet közti távolságot igyekezett mélyíteni, nem utolsósorban a *Wissenschaft des Judentums* kutatói révén, akik a judaizmus nyugati jellemzőit hangsúlyozták, miközben a keleti jellegét vagy figyelmen kívül hagyták, vagy kisebbitették, beleértve az arab nyelvnek és kultúrának a középkori spanyol kulturális örökségben betöltött szerepét.¹⁰⁹

Ugyanakkor az andalúz hatások nem hagyták érintetlenül a zsidó Európát. Ez visszaköszön az arab al-Nahda mozgalomban, és a dicső arab múlt modelljeként is feléledt. Ebben az időszakban, az oszmán éra vége felé, Yahuda és más szefárd értelmiségiek több irányzathoz is tartoztak, így a héber újjászületési mozgalomhoz ugyanúgy, mint az al-Nahdához. Ekkor még nem állt fenn a két irányzat között ellentét, illetve összeférhetetlenség, az Oszmán Birodalom arabul beszélő része figyelemmel kísérte a zsidó modernizációs folyamatokat, illetve a héber nyelv és kultúra újjászületését. Yahuda és társai az al-Nahdán túl a Tanzimat, az oszmán politikai és kulturális reformáció hatása alól sem vonhatták ki magukat.¹¹⁰

Yahuda részvétele mind a héber, mind az arab reneszánszban fontos elem ahhoz, hogy megértsük nézeteit az arabok és a zsidók közti kulturális és politikai kapcsolódásokat illetően. Sürgette az andalúz judeo–muszlim kötelék

¹⁰⁸ Idézi Evri, *i. m.*, 339.

¹⁰⁹ Evri, *i. m.*, 339–340. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a nyugati humán tudományosság – melynek része a *Wissenschaft des Judentums* – a nyugati kultúra hozadéka, és befogadói is a nyugati kultúra részét alkotják. Az arab nyelvű kultúrák a 19. század végéig az európai akadémiai életben is csak elszórtan jelentek meg mint a heterogén módon értelmezett keletkutatás, orientálistika része. A „keleti”, arab–perzsa kultúrkörben élő zsidóságban ez a fajta tudományosság meg sem jelent, azaz az arab–zsidó tanulmányok hanyagolása egy teljesen természetes jelenség volt; Yahuda inkább csak egy késői kivétel. Ugyanakkor a zsidó tudomány legkorábbi képviselői (pl. Moritz Steinschneider, Abraham Geiger, Salomon Munk, David Cassel, Leopold Dukes) behatóan foglalkoztak az arab–zsidó tanulmányokkal, többek között Juda Halevi és Maimonides műveinek arab eredetijével is. Ezt a szellemiséget képviselték mint felkészült judeo-arabisták a zsidó tudomány további nemzedékeiben többek között Goldziher, Kaufmann David és Bacher Vilmos. Ezúton köszönöm Turán Tamásnak a kéziratomhoz fűzött megjegyzését.

¹¹⁰ Uo.

helyreállítását, mivel ebben látta az alapját az arab és a zsidó modernizációnak. Yahuda Jeruzsálemben nőtt fel, amelyet a 19. század végén élénk szellemi élet jellemezett. Ennek több tényezője volt: az ekkor kialakuló oszmán birodalmi elit, a Nahda-mozgalom, a héber *haszkála*-körök, valamint az európai értelmiségiek és tudósok, akik a városban telepedtek le. E komplex és sokszínű világ hatására alakult ki Yahuda egyedi szemléletmódja, amely egyesítette a tudományos munkát és a politikai aktivitást.

Yahuda a cionizmussal először diákként találkozott Németországban,¹¹¹ nem sokkal azután, hogy Jeruzsálemből Európába jött egyetemi tanulmányai végett. Hamar bekapcsolódott a mozgalomba, de a cionista körökben is hangot adott aggodalmának az arabokkal és kultúrájukkal szemben fennálló hozzáállás miatt. Herzlrel először 1896-ban találkozott Londonban, és azt tanácsolta neki, hogy közeledjék a Palesztinában élő helyi arab közösséghez, és próbálja megnyerni támogatásukat a cionista ügynek. Yahuda tehát már a cionista projekt e korai szakaszában világosan látta az arabok jelentőségét a zsidók Palesztinába való visszatérése kapcsán. Ezután egy év múlva találkozott Herzlrel a bázeli kongresszuson, ahol ismét felvetette az arab vezetőkkel való tárgyalás szükségességét, egyben sürgette Herzlt, hogy dolgozzon ki ebbe az irányba mutató stratégiát. Yahudának azonban csalódnia kellett, mivel javaslatát Herzl elvetette, ugyanis ő egyből a nagyhatalmakkal kívánt tárgyalni, ezért az arabokkal való egyezkedést szükségtelennek tartotta. Yahuda évekkel később ezt az elutasító magatartást nevezte meg a palesztinai arabkérdés, illetve a hosszadalmas cionista–arab konfliktus egyik okaként. Szerinte ez az elutasítás az európai zsidók részéről az arabok irányában mutatott arrogáns magatartás újabb példája volt, amely végső soron az arab–zsidó konfliktushoz vezetett.¹¹²

Yahuda 1914-ben eleget tett a spanyol kormány meghívásának, és Madridban több előadást tartott a zsidó történelemről és irodalomról. Ezt követően a madridi történelemszakadémia egyhangúlag levelező tagjává választotta, s ezáltal ő lett az első zsidó, aki Spanyolországban ebben a megtiszteltetésben részesült.¹¹³ Ezekről a történelemszakadémia Berlinben is tudni lehetett, ugyanis mind az akadémiai tagságról, mind a további eseményekről beszámolt a berlini *Vossische Zeitung*. Alig két hónappal később terjedelmes hír jelent meg a lapban,¹¹⁴ amely szerint a Berlinben tevékenykedő docens állami meghívásra Madridba érkezett, azzal a céllal, hogy előadásokat tartson a már említett témakörökben. Ezekre nagy érdeklődés mellett került sor hetek óta az Akadémián, amelyen az egyetem polgárai mellett a madridi elit is képviseltette magát. A tudósító kiemeli Yahuda szinte akcentus nélküli nyelvtudását. Külön kitér nevezett utolsó előadására,

¹¹¹ Evri, *i. m.*, 347.

¹¹² Evri, *i. m.*, 348.

¹¹³ *Vossische Zeitung* 1914. február 23., 4.

¹¹⁴ Ein Berliner Hochschuldozent in Madrid. *Vossische Zeitung* 1914. április 12., 4.

amelyet *Zsidó kultúra Spanyolországban és a spanyol szármású zsidók (szefárdok) jelenlegi helyzete Keleten és Marokkóban* címmel tartott.¹¹⁵ Az újságcikk hangsúlyozza, hogy a téma különös aktualitással bír, mivel Spanyolország politikai és gazdasági okok miatt kiemelt figyelmet szentel korábbi honfitársainak, és szívesen látná, ha visszatelepülének ősük földjére. A kérdés nem új a spanyol sajtóban, mivel több mint egy évtizede folyamatosan foglalkoznak vele, de a balkáni konfliktusok és a marokkói események miatt ez most különösen aktuálissá vált. A visszatelepítés kérdésében a mindenkori spanyol kormány – pártpolitikai színezettől függetlenül – egyetértően és támogatóan lépett fel, éppen ezért a térség jelentősebb zsidó közösségeivel szívélyes kapcsolatot ápol. Az ez irányú erőfeszítések egyik lépéseként lehet értelmezni Yahuda meghívását is, azaz Spanyolországban még szélesebb körben szeretnék hirdetni és tudatosítani a szefárd zsidók kulturális tényezőként betöltött szerepét. A tudósító szerint ebben a folyamatban szerencsés választásnak bizonyult, hogy Yahuda személye mellett döntöttek, másfelől a korszellem, a közvélemény is megérett arra, hogy a kitűzött politikai kezdeményezés mellé álljon. E két tényezőnek tulajdonítja az előadás-sorozat iránti felfokozott érdeklődést.¹¹⁶

Egy héttel később a témához kapcsolódóan megjelent egy kis hír,¹¹⁷ amely szerint a spanyol kormány a rabbinikus irodalom számára tanszéket kíván létesíteni Madridban, ezáltal akarják a szefárd egyetemi hallgatók számára vonzóvá tenni a fővárost. A tanszék vezetésével a Berlinben tevékenykedő tudóst, Yahuda professzort kívánják megbízni. Ezután a lap csak 1916-ban foglalkozott behatóan személyével.¹¹⁸ A cikk arról tájékoztatja a berlini olvasókat, hogy a tolerancia jegyében – amelyre akadémiai körökben különösen nagy hangsúlyt fektetnek – született az az 1915. december 1-jén közzétett királyi dekrétum, mely szerint a jeles orientalistát, dr. A. S. Yahudát nevezik ki a Madridi Egyetem Zsidó Történelem és Irodalom Tanszékének rendes tanárává. Kinevezésében szerepel a zsidó–spanyol időszak kiemelt fontossága, valamint az, hogy személye körül teljes volt a konszenzus a minisztérium, a bölcsészettudományi kar, az akadémia, valamint a történészek körében. A tudósító utal arra, hogy 1914 tavaszán Yahuda több előadást tartott Madridban a spanyolországi zsidó civilizációról, s ezek ennek a professzúrának az előszobájaként is értelmezhetők. A spanyol kormány nagyon szorgalmazta a terv megvalósítását, amelyet az akadémiai és politikai körök vallási, politikai és világnézeti hovatartozásuktól függetlenül támogattak. A konszenzus mögött az állt, hogy kulturális értelemben

¹¹⁵ Jüdische Kultur in Spanien und gegenwärtiger Stand der Juden spanischer Herkunft [Sephardim] im Orient und in Marokko.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ *Vossische Zeitung* 1914. április 20., melléklet.

¹¹⁸ Der erste jüdische Hochschullehrer in Spanien. *Vossische Zeitung* 1916. február 6., 6. melléklet.

Spanyolország egyik legjelentősebb időszakáról van szó, a politikai körök pedig a spanyol–marokkói területeken élő zsidó ifjak megnyerésében bíztak. Az okok közül kiemelendő, hogy az e területeken élő zsidók mind gazdaságilag, mind kulturálisan magasabb szinten állnak, mint az ott élő mórok, és az ősi spanyol hagyományok és a nyelv ápolása révén az anyaországgal való kapcsolat őseik négy évszázaddal azelőtti kiűzetése után sem szakadt meg teljesen.

Yahuda kinevezésének másik oka a „történelmi szégyenfolt” eltörlése volt, azaz, hogy a külvilág felé konzervatív és liberális oldalról egyaránt toleranciát kívántak deklarálni, nem akarták tovább túrni, hogy Spanyolország az inkvizíció szinonimája legyen. A sajtó és a közvélemény is a kezdeményezés mögé állt, így Yahuda kinevezését mindkét politikai oldalról üdvözölték az újságok. Az új professzor az egyetemen szokatlanul ünnepélyes fogadtatásban részesült. Nagy hatású előadásában az újonnan létrehozott tanszék jelentőségéről és lehetőségeiről beszélt, valamint azokról az időkről, amikor „fajtájának nagy tudósai és államférfiai tudományos munkásságukkal és kimagasló érdemeikkel Spanyolországnak tiszteletet és hírnevet vívtak ki”. Ezek a gondolatok köszöntek vissza a rektor, Conde y Luque,¹¹⁹ valamint a bölcsészettudományi kar dékánja, Elías Tormo¹²⁰ beszédében is. Mindketten méltatták a spanyol zsidók korábbi kulturális és tudományos szerepét, egyben kiemelték: egy szefárd zsidó tudós egyetemi tanári kinevezésével az ország első egyetemén azt akarják deklarálni, hogy megváltozott a spanyol közgondolkodás; azokhoz az időkhöz kívánnak visszatérni, amikor az ország fiai faji és vallási megkülönböztetés nélkül tudtak együtt dolgozni a kultúra és a tudomány felvirágoztatásáért.

Yahuda a madridi egyetemen, azaz a modern kor egy szekularizált egyetemén lett az első zsidó egyetemi tanár, a rabbinikus nyelv és irodalom tanszék-vezetője, ami jól mutatja Spanyolország elköteleződését a szefárdok irányában, valamint a zsidó tudományos törekvéseket. Ebben a folyamatban Kelet és Nyugat paradigmája a kiindulási pont, Yahuda pedig mediátor szerepet játszott a különböző kereszteződésekben, mind földrajzilag, mind a tudományterületek, ideológiák vagy éppen a nagyhatalmi törekvések, birodalmi politikák között; interkulturális közvetítő, s ehhez az Ibériai-félsziget zsidói kitűnő inspirációt jelentettek.¹²¹

Madridi évei alatt Yahuda úgy gondolta, hogy az ő feladata egyrészt a spanyolországi zsidók múltjának a védelme, másfelől ottani kultúrájuk megújítása, valamint a spanyol–zsidó megbékélés előmozdítása. Ezzel egyidejűleg más zsidó ügyeket is támogatott. A 19. században a zsidók kis létszámban kezdtek visszaáramlani az Ibériai-félszigetre, és Yahuda érdeklődését nagyon felkeltette

¹¹⁹ Rafael Conde y Luque (1835–1922): spanyol jogász, politikus, 1903-tól az egyetem rektora.

¹²⁰ Elías Tormo y Monzó (1869–1957): spanyol művészettörténész.

¹²¹ Friedman, *i. m.*, 438.

ez a Spanyolországban létrejövő modern zsidó közösség. Ennek kapcsán közreműködött többek között Madrid első modern zsinagógájának létrehozásában és barcelonai zsidó szervezetek megszületésében. Ugyancsak szoros kapcsolatot ápolt olyan spanyol tudósokkal, értelmiségiekkel és politikusokkal, akiket szintén motivált nemzetük zsidó múltjának a megjelenítése. Külföldi zsidó tudósokat is igyekezett megnyerni e célnak. Más Spanyolországon kívüli nyugati zsidó tudósokhoz hasonlóan úgy tekintett az országra, mint egy hatalmas zsidó archívumra, egy olyan zsidó térre, amelyet vissza kell szerezni, majd művelni és táplálni szükséges Yahuda értelmezésében ez a feladat egyesítette a tudományosságot és a zsidó politikai ügyek képviselőjét, megvalósításába bevonta Spanyolországot, a spanyol filozófárd mozgalmat, a brit birodalmat és mindenekelőtt a cionista projektet. Utóbbit nagy elánal támogatta, még akkor is, amikor már tisztán látta szerepének marginalizálódását, ha nem is teljes elhalványulását.¹²²

Spanyolország volt a színhelye Yahuda első kísérletének egy akadémiai program felállítására. Élete végéig a (közel-)keleti és sémi tanulmányok terjesztésén munkálkodott, illetve ezek intézményesített formáit igyekezett megteremteni több országban, többek között Spanyolországban, Németországban, Nagy-Britanniában, az Amerikai Egyesült Államokban és Palesztinában.

A tanszékvezetői pozíció elnyerése után nyilvánosan kifejtette terveit: oktatás terén a Wissenschaft des Judentums valódi reformjában gondolkodott, de a spanyol politikai kontextusban. Berlinben Geiger nyomdokaiban járva már tanított bibliai ismereteket és sémi filológiát, de ezt nem emelte át egy az egyben; oktatási portfólióját Madridban a spanyol viszonyokra szabta. A héber nyelv oktatását átfogó nyelvi és intellektuális keretrendszerbe ágyazta, előadásaiiban rámutatott a kiterjedt sémi nyelvcsaládra, illetve arra, hogy a hébert belülről, de kívülről is számtalan hatás érte.

Yahuda óráiról diákjai már Berlinben pozitívan nyilatkoztak; úgy tanított, hogy szinte megelevenedett a múlt, a középkori zsidó–spanyol kultúra. Tanítványai közül többen maradtak a felsőoktatásban, akár jelentős pozíciókban, mind spanyol, mind külföldi egyetemeken. Nem utolsósorban támogatta a női egyetemi hallgatókat és a női rabbik (rabinák) képzését is.¹²³

Yahuda spanyolországi tevékenysége során hamar megjelentek a zavaró tényezők. Az egyetemi adminisztráció távolságtartó magatartása nem enyhült, mindvégig a gyanús külföldit látták benne, aki még csak nem is honosította magát.

További konfliktusokra adott okot, hogy Yahuda 1918-tól egyre többet volt távol Spanyolországtól, vendégelőadóként több helyre hívták, és a meghívásoknak eleget is tett. Madridban a hiányzásait végül mint szükséges kutatói

¹²² Friedman, *i. m.*, 439–440.

¹²³ Gonzalez, *i. m.*, 416–422.

utakat igazoltak tekintették, de a viták azok növekvő időtartama miatt nem hagytak alább. Yahuda szerint azonban a külföldi tudományos vendégelőadások megtartásával nemcsak a tudományt, hanem a politikai érdekeket is szolgálta, főleg Anglia és Spanyolország közeledéséhez járult hozzá.¹²⁴ 1918-ra világossá vált Yahuda számára, hogy tanszékvezetői elképzelései nem egyeznek eredeti célkitűzéseivel, sem tudósként, sem kolonializációs törekvéseit illetően. Noha a spanyol oktatási miniszter, illetve számos liberális politikus támogatását élvezte, akik megvédték őt a karon belüli támadásokkal szemben, mégis a távozás mellett döntött. Yahuda madridi tevékenysége 1915 decemberétől 1920-ig tartott, hivatalosan viszont csak 1923-ban mondott le.¹²⁵

Összefoglalás

Goldziher Ignác fennmaradt levelezése a pesti diáktárssal, Max Nordaival mennyiségileg nem jelentős. Ugyanakkor a hét levél időbeli eloszlásából kiderül, hogy a földrajzi távolság és számos életvitelbeli, világnézeti különbség ellenére életük végéig figyelemmel kísérték egymás pályáját, tudtak egymásról, szakmai tevékenységükről. Goldziher honszerető tudósként itthon maradt, évtizedeken át hitközségi jegyzői állása mellett írta tudományos műveit, a kozmopolita Nordaut viszont Párizsban sikeres íróként, újságíróként jegyezték, illetve orvosként is praktizált, majd aktív cionista ténykedést fejtett ki. Életét és pályáját azonban a világháború kettétörte. Goldziher sorsát és szakmai munkásságát nagymértékben meghatározta az a kelet-közép-európai közeg, amelyet személyes és szakmai boldogulása érdekében nem volt hajlandó elhagyni, így a számtalan felkínált nyugat-európai professzori állás helyett maradt a pesti rezignáció. A levélváltás visszatérő témája Nordau részéről a Palesztinába való áttelepülés gondolata, de Goldziher ezzel nem tudott azonosulni. Ugyancsak állandó téma kettejük között a fiatal orientalista, A. S. Yahuda pályájának segítése. A tanulmány úgy vállalkozott a levelek kontextualizására, hogy nemcsak a levélváltásra összpontosított, hanem a mögötte meghúzódó egyéni, kollektív, szakmai, valamint világnézeti szempontokat és különbségeket is igyekezett megvilágítani, különös tekintettel az asszimiláció, a disszimiláció és a cionizmus problematikájára.

¹²⁴ Gonzalez, *i. m.*, 447.

¹²⁵ Gonzalez, *i. m.*, 427.

The contextualisation of the correspondence between Max Nordau and Ignác Goldziher II.

Hedvig UJVÁRI

The amount of Ignác Goldziher's surviving correspondence with his fellow student in Budapest, Max Nordau, is not significant. Simultaneously, the time difference between the seven letters reveals that despite the geographical distance and many differences in lifestyle and worldview, they followed up each other's careers until the end of their lives; they knew about each other and their professional activities. Goldziher, a home-loving academic, stayed in his country and worked as a notary at his local parish, meanwhile also writing his scholarly work for decades. On the other hand, the cosmopolitan Nordau was listed in Paris as a successful writer, journalist, doctor, and then active Zionist. However, his life and career were broken due to World War I. The Central and Eastern European environment primarily determined Goldziher's fate and professional work. He refused to leave Budapest despite the numerous Western European professorships he was offered, as this was the place for his personal and professional prosperity. A recurring topic in the letters between the two academics was Nordau's idea to persuade his friend to settle down in Palestine, but Goldziher could not accept the suggestion. Another constant subject between them was helping the young orientalist, A. S. Yahuda. The study undertakes to contextualize the correspondence by focussing not only on the exchange of letters but also on individual, collective, professional aspects, the two men's worldview and differences behind them, with particular reference to assimilation, dissimilation, and Zionism.